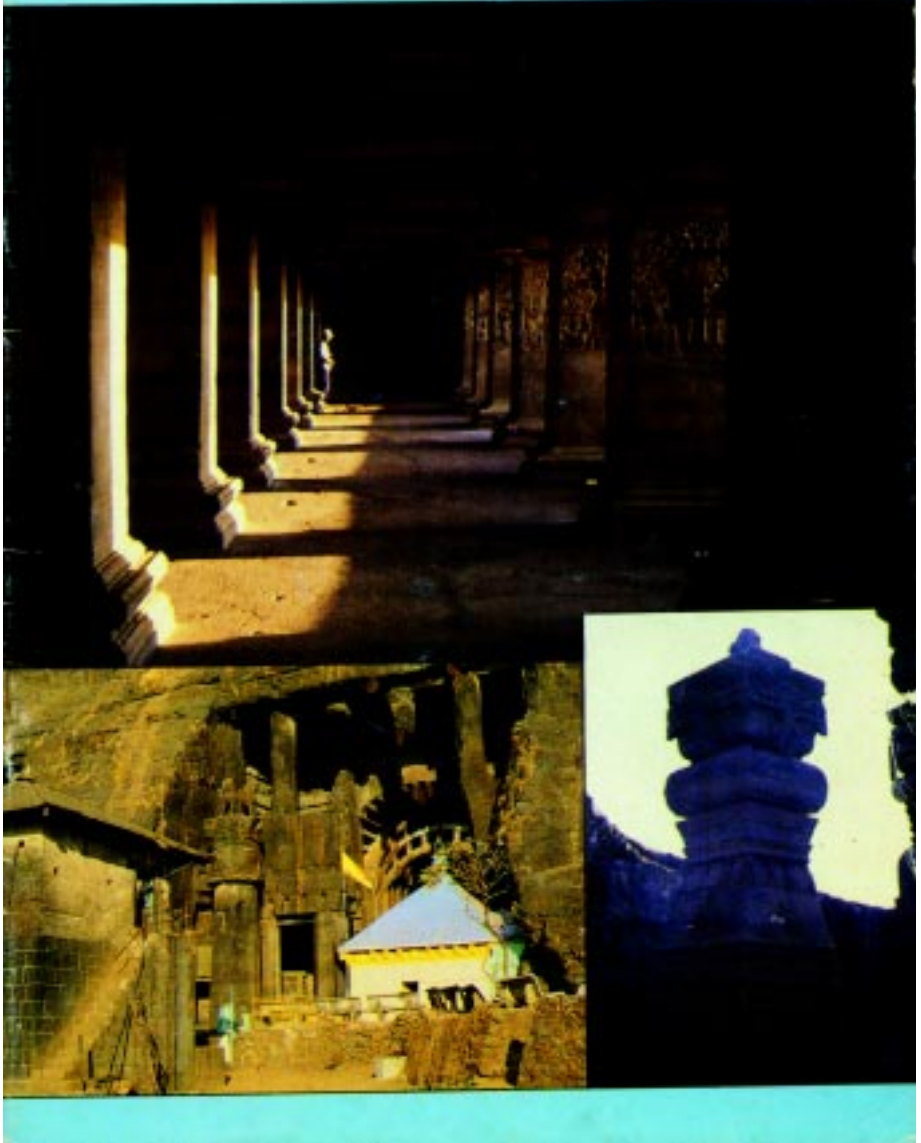

सौर भाद्रपद शके १९१८
वर्ष ५ अंक २

प्रबोधन

आवाहन !

छात्र प्रबोधन मासिक व त्याद्वारा विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी चालू केलेली चळवळ आर्थिकदृष्ट्या स्वयंपूर्ण व्हावी असे आपणा सर्वांना वाटते ना! मग यासाठी आपणही आपला वाटा उचलावा यासाठी हे आवाहन!

छात्र प्रबोधनच्या यावर्षीच्या दीपावली विशेषांकाचे काम गती घेऊ लागले आहे. अनेक मान्यवरांनी या अंकासाठी लेखन करायचे मान्य केले आहे. गेली दोन वर्षे सर्वोत्कृष्ट दिवाळी अंकाचा दर्पण पुरस्कार मिळालेला असल्याने यावर्षीची जबाबदारी निश्चितच वाढली आहे. आकर्षक छपाई व भेटकार्डांसह दर्जेदार लेखन महाराष्ट्र, गोवा व कर्नाटक मिळून दहा हजारांहून अधिक घरांमध्ये पोहोचविण्यासाठी आपल्याकडून काही अर्थसाहाय्य हवे आहे. ते मुक्त हस्ताने आपण करावे ही विनंती!

दीपावली विशेषांक

१. एक किंवा एकाहून अधिक पानांचे प्रायोजक व्हा !

दर : प्रतिपान रु. ४००/- (वार्षिक प्रायोजक : रु. २५००/-)

१० ते १२ शब्दांपर्यंतचा मजकूर एका पानावर छापला जाईल.

कृपया हा मजकूर २५ सप्टेंबर पर्यंत पाठवावा.

२. आपल्या अथवा आपल्या परिचितांच्या व्यवसायाची, उत्पादनाची जाहिरात छा अथवा मिळवून द्या.

दर : अर्धपान (एकरंगी) रु. १७००/-,

पूर्णपान (एकरंगी) रु. ३०००/-

मलपृष्ठाच्या आतील पान (बहुरंगी) रु. ५०००/--मलपृष्ठ (बहुरंगी) रु. ७०००/-

मजकूर छपाईचा आकार : १४ से.मी. x २० से.मी.

जाहिरातीचा मजकूर किंवा पॉझिटिव्ह २५ सप्टेंबरपूर्वी मुख्य कार्यालयात पाठवाव्यात.

हॉवर्ट्स, आर्किटेक्ट्स, चार्टर्ड अकौंटंट्स, क्लॉल या सारख्या व्यावसायिकांना जाहिरात न करण्याचे व्यावसायिक बंधन असले तरी मुल-मुलींच्या नावे पाने प्रायोजित करून त्यांनीही अधिकाधिक अर्थसाहाय्य करावे ही विनंती.

विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाठी धडपडणाऱ्या एका दर्जेदार मासिकाच्या वैशिष्ट्यपूर्ण दिवाळी अंकात आपण जाहिरात दिली वा पाने प्रायोजित केली याबद्दल तुम्हाला निश्चितच समाधान वाटेल!

छात्र

प्रबोधन

वर्ष ५ अंक २

सौर भाद्रपद शके १९१८

इवली शल्ये रुपती खुपती मात करू दे त्यांच्यावरती
प्रगल्भतेचे पंख देऊनी ने ज्योतिर्जगतात

संपादक प्रकाशक महेन्द्र सेठिया संपादक मंडळ महेन्द्र सेठिया B.E.M.Ed. विवेक पोंक्षे M.Sc.B.Ed. अनघा लवळेकर B.A.B.Ed. शैलजा देशमुख M.A.M.Ed. मुखपृष्ठ व आतील चित्रे भास्कर सगर अक्षर जुळणी प्रिंट लिंक, भांडारकर रोड पुणे - ५. मुद्रक प्रबोध संपदा, पुणे - २. संपर्क 'छात्र प्रबोधन' ज्ञान प्रबोधिनी ५१० सदाशिव पेठ, पुणे - ४११ ०३०. ☎ ४७७६९१ वार्षिक नोंदणी क्रमांक PHM/153/VIII प्रकाशन दिनांक सौर भाद्रपद ८ शके १९१८ ३० ऑगस्ट १९९६ संपादक प्रकाशक महेन्द्र सेठिया वार्षिक वर्गणी - रु. १००/-	या अंकात दडलंय काय?
• संवाद	२
• डोळस भटकंती - १२	३
लेणी महाराष्ट्राची	
• पेसच्या 'ब्रॉझ' ने देशाला	
दाखविलेला आशेचा किरण	७
• भावानुवाद	१२
• विज्ञान-करून तर पाहा	१३
पोस्टकार्डच्या रचना	
• कथा - परत पृथ्वीकडे	१५
• आम्ही विषय का शिकावेत?	१९
• थोर तत्त्वज्ञ : डॉ. राधाकृष्णन?	२१
• अभ्यासातील स्वावलंबन -	
अभ्यास पायऱ्या - ३	२३
• कथा शोधकांच्या	
आफ्रिकेच्या कृष्णविवरात	२७
• ओळख संगणकाशी	३२
• कृति कौशल्य-आगळी वेगळी आरास	३३
• संवाद भारतीय भाषांशी	३६
• संयोजक प्रशिक्षण शिबिर	३८
• एका संशोधकाचे स्मरण - लुई पाश्चर	३९
• राहुलच्या रोजनिशीतील एक पान	४१
• गणेशोत्सवाच्या निमित्ताने....	४५
• दिवाळी अंक वितरण व्यवस्था	४७
• कार्यालयीन पत्ते	४८

ग्लानी सारी झटकुनी टाकू चालीमध्ये वेग भरू, पंथ चालता एकत्वाचा समतेचा ध्वज उंच धरू.

छात्र प्रबोधन : ज्ञान प्रबोधिनीचे कुमारांसाठी अभिनव मासिक !

प्रिय प्रबोधक मित्रमैत्रिणींनो,

पाचव्या वर्षाच्या अंकापासून आपण एक महत्त्वाचा बदल केला आहे तो तुमच्या लक्षात आला का? ओळख संगणकाची, संवाद भारतीय भाषांशी, कथा शोधकांच्या या तीन नवीन लेखमालांची सुरुवात केली आहे हे लक्षात आले का? लेखकांचा पत्ता छापण्याचा हेतू हा की तुम्ही थेट संबंधित लेखकांना त्यांच्या लेखाबाबतच्या प्रतिक्रिया कळवाव्यात. शंका, प्रश्न विचारावेत व यथाशक्य त्यांच्याशी संवाद प्रस्थापित करावा. लेखाबाबतच्या तुमच्या परखड, मनमोकळ्या प्रतिक्रिया आवर्जून लेखकांकडे पाठवत जा. तुम्ही किती बारकाईने, मनापासून मासिक वाचता याचे ते निदर्शक असणार आहे.

संवाद

या अंकात विविध क्षेत्रांमध्ये कर्तृत्व गाजवलेल्या, गाजवत असलेल्या काही व्यक्तींचा परिचय काही लेखांमधून तुम्ही वाचाल. राधाकृष्णन, लुई पाश्चर, लिव्हिंग्स्टन यांच्यापासून मायकेल जॉन्सन, कार्ल लुइस, लिअंडर पेस यांच्यापर्यंत! विविध प्रकारचे पराक्रम या व्यक्तींनी केले आहेत. त्यातून आपणही असं कोणीतरी व्हावं अशी प्रेरणा नक्कीच तुम्हाला मिळेल. या मासिकाच्या मलपृष्ठावर एक छान गाणं छापलं आहे. या गाण्यातील शब्दांचा अर्थ नीट समजावून घ्या. त्यात विचारलेल्या प्रश्नाला तुमच्यापैकी किती जणांचं उत्तर 'हो' असणार? स्वातंत्र्यवीर सावरकरांनी लिहिलेल्या 'सागरा प्राण तळमळला....' ह्या कवितेत हेच सांगितले आहे. त्यामध्ये या गाण्याच्या संदर्भातील दोन ओळी फार अर्थपूर्ण आहेत. "गुणसुमने मी वेचियली या भावे, की तिने सुगंधा घ्यावे", "जरी उद्धरणी व्यय न तिचा हो साचा, हा व्यर्थ भार विद्येचा." तर असं आपलं यश, आपली विद्या इथल्या समाजाला जागृत करण्यासाठी, या समाजातल्या तळागाळातील सामान्य व्यक्तींचा मान-सन्मान वाढविण्यासाठी उपयोगी पडली नाही तर तिचा काय उपयोग? छात्र प्रबोधनच्या सभासदांनी त्या गाण्यातील प्रश्न स्वतःला सतत विचारत राहावा. तर आज ना उद्या हळूहळू तुमच्या कृतीतून त्याचं होकारार्थी उत्तर व्यक्त होताना दिसेल. छात्र प्रबोधन त्यासाठी आहे.

सध्या महाराष्ट्रात ठिकठिकाणी मेळावे चालू आहेत. डोंबिवली, ठाणे, कोल्हापूर, सांगली, इचलकरंजी, सातारा, औरंगाबाद या ठिकाणी कार्यक्रम झाले. या प्रासंगिक कार्यक्रमांना नेहमीच उत्स्फूर्त अन् छान प्रतिसाद असतो. याच उत्साहाने त्या त्या ठिकाणी नियमित कार्यक्रम सुरू होण्यासाठी सभासद व पालकांनी पुढाकार घ्यायला हवा. तसे झाले तर येत्या ३-४ वर्षांत महाराष्ट्रभर ही विद्यार्थ्यांची सर्वांगीण विकासाची चळवळ गावागावात पोहोचेल.

रात्ररात्र जागून मनसोक्त कामे करण्यातला आनंद अन् अनुभव काही वेगळाच असतो. सार्वजनिक गणेशोत्सवाच्या निमित्ताने तसा तुम्ही सर्वांनी घ्यावा.

विविध स्पर्धा अन् आवाहनांना योग्य तो प्रतिसाद द्यालच.
संवाद दुतर्फा व्हावा ही अपेक्षा!

सस्नेह तुमचा,

(महेन्द्र सेठिया)

२ | शांतीचे साम्राज्य स्थापू बघत काळ जो आहे, प्रेषित त्याचा नव्या दम्याचा शूर शिपाई आहे!

छात्र प्रबोधन : निव्वळ मासिक नव्हे... कृतिशील उपक्रमांचा स्रोत...!

लेणी महाराष्ट्राची

- प्रा.प्र.के.घाणेकर

डोळस भटकंती - १२

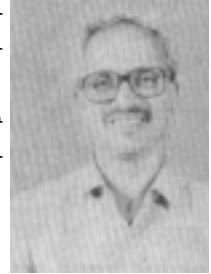

मित्रानो, गेले वर्षभर आपण 'डोळस भटकंती' ही लेखमाला वाचत आहात. या लेखाने ह्या मालिकेची सांगता होत आहे. विद्यार्थ्यांनी भोवतालचे किल्ले, झाडे, लेणी, समुद्र, पशुपक्षी यांच्याकडे चौकस बुद्धीने पाहावे; केवळ सहल, केवळ रुक्ष अभ्यास असे या भटकंतीचे स्वरूप न राहता ती डोळस बनून ज्ञानदायी, आनंददायी व्हावी हा विशिष्ट हेतू या सर्व लेखांमागे होता.

या लेखमालेचे लेखक प्रा.प्र.के.घाणेकर हे वनस्पतीशास्त्राचे प्राध्यापक. पण त्यांच्या अभ्यासाच्या कक्षा निसर्ग, पर्यावरण-गिर्यारोहण, प्रवास अशा विविध अनुभवातून विस्तारत गेल्या. 'जे जे आपणासी ठावे, ते ते दुसऱ्यांपर्यंत पोहोचवण्याचे कार्य' ते निष्ठेने करीत असतात. व्याख्याने, निसर्ग-निरीक्षण शिबिरे, स्लाईड-शो, अभ्यासपूर्ण पुस्तके अशा विविध माध्यमातून आपले अनुभव जाणीवपूर्वक विद्यार्थ्यांपर्यंत पोहोचवून निसर्गाकडे पाहण्याचा वैज्ञानिक दृष्टिकोन ते आप्रहाने मांडतात!

दुर्गसंदर्भात २९ पुस्तके त्यांनी लिहिली असून याच संदर्भात ९ पुरस्कारही त्यांना मिळाले आहेत. अनेक विषयांवरचे कात्रणसंग्रह त्यांच्याकडे उपलब्ध आहेत.

यापुढील आयुष्यात आपणही सर्वांनी भटकंती करताना जागरूक राहावं, डोळसं बनावं ही इच्छा!

अग्निपुत्र सह्याद्रीच्या अंगाखांद्यावर बुलंद किल्ले आणि कोरीव लेणी हे अद्वितीय अलंकार आहेत. संपूर्ण हिंदुस्थानात तब्बल हजारालाहून अधिक लेणी आहेत. त्यातील सात-आठशे लेणी महाराष्ट्रात आहेत. लेणीकलेचा परमोच्च आविष्कार असणारी अजिंठा-वेरूळची

लेणीसुद्धा महाराष्ट्रातच आहेत.

या लेणीकलेचा इतिहास, शिल्पकलेतील बारकावे समजावून घेणं मोठं मनोरंजक आहे. लेण्यांच्या निर्मितीचा इतिहास दोन हजार वर्षापूर्वीपर्यंत मागे नेता येतो. कणखर-एकसंघ प्रस्तर-पट्टे या प्रदेशात आढळतात म्हणूनच

कल्पकतेचे कोरीव लेणे, कोरायाला मज येईल का?

३

With Best Compliments From SUNIKEM ENTERPRISES, PUNE.

लेणीकलेचा विकास झाला. या प्रदेशात नांदणाऱ्या सत्ताधीशांची धार्मिक सहिष्णुता, सभ्य-सुसंस्कृत, वत्सल नि सहिष्णू समाज, यामुळे लेणी खोदण्याच्या उपक्रमांना उत्तेजन मिळाले.

लेणे हा शब्द दागिना, गौरीच्या पूजेच्या वेळी भिंतीवर काढलेली आकृती, डोंगर खोदून केलेली गुहा, प्रार्थनामंदिर, भिक्षूंचे निवासस्थान असा अनेक अर्थी वापरला जातो. महाराष्ट्राच्या भक्ती आणि संपत्तीचा यथायोग्य समन्वय लेण्यांमध्ये साधलेला दिसतो.

लेणी निर्मिती -

महाराष्ट्राचे पहिले ज्ञात सम्राट म्हणजे सातवाहन. इसवी सनापूर्वी दोनशे आणि इसवी सनानंतर दोनशे, अशी सुमारे चारशे वर्षे या राजवंशाची सत्ता पश्चिम भारतात होती. या सुसंस्कृत नि समंजस राजवंशाचा धर्म जरी हिंदू होता तरीही, बौद्ध पंथालाही विनाअडथळा आपलं काम करता येत होतं.

शूर्पारक, कल्याण, चौल अशा बंदरांमार्फत जुन्नर, पैठण, नगर अशा समृद्ध नगरांपर्यंत उत्तम व्यापार चालू होता. युरोपशी असलेल्या या व्यापारातून महाराष्ट्र समृद्ध होत होता. व्यापारी मार्गावरच बौद्ध भिक्षूंचे तांडे अहिंसेचे तत्त्वज्ञान अन् तथागत गौतम बुद्धाच्या शिकवणुकीचा मार्ग जनतेला सांगत फिरत असत.

या भिक्षूंनी पावसाळ्यात वस्तीपासून जवळ पण डोंगरात

वास्तव्य करावं, धर्म ग्रंथांचं पठण-वाचन-मनन करावं, धर्मचर्चा कराव्यात आणि वर्षावास संपल्यावर परत आपल्या कामासाठी बाहेर पडावं, यासाठी व्यापारी मार्गांलगत डोंगरावर खोदीव गुहा तयार करण्याची कल्पना कोणच्यातरी सुपीक मेंदूतून निघाली. त्याकाळी हिनयान पंथीयांचा प्रभाव असल्याने बुद्धमूर्ती मात्र खोदल्या गेल्या नाहीत. वास्तव्यासाठी साध्या-सुबक गुहा हा या लेणीनिर्मितीचा पहिला टप्पा मानायला हवा. राहण्यासाठी खोदण्यात आलेल्या गुहांना “विहार” असं म्हणतात. पुढे अशा तऱ्हेच्या खोदकामांना सशिल्प करण्याची कल्पना सुचली.

गौतमबुद्धाच्या पवित्र अवशेषांवर किंवा महान बौद्ध धर्मगुरूंच्या अवशेषांवर उलट्या करवंटीच्या आकाराची इमारत बांधण्याचा प्रघात होता. यालाच स्तूप असं म्हणतात. लेण्यांमधील एखाद्या मोठ्या दालनात असा घडीव स्तूप खोदण्याची कल्पना नंतर उगम पावली. या तऱ्हेच्या लेण्याला चैत्य असं

अजंठा येथील लेण्या

म्हणू लागले. या स्तूपालाच “दागोबा” ही म्हणतात.

लेण्यातील खांब, भिंती, स्तूप, प्रवेशद्वारे अधिकाधिक नटवताना बुद्ध चरित्रातील कथा त्यावर अंकित केल्या जाऊ लागल्या. या जातककथांमध्ये हिनयान काळात प्रत्यक्ष गौतमबुद्धाची प्रतिमा नसे. अन्य पवित्र चिन्हांनी त्याचे अस्तित्व सूचित केले जात असे. पुढे महायान काळात मूर्तीपूजा नाकारणाऱ्या गौतमबुद्धाच्याच प्रतिमा लेण्यांमधून कोरल्या जाऊ लागल्या. आजमितीस जगात बुद्ध प्रतिमाच सर्वात जास्त आहेत.

लेण्यांच्या भिंतीवर गिलावा करून त्यावर रंगकाम, विविध आकृती व कथा त्यात रंगवलेल्या दिसतात. शिल्पकलेबरोबर चित्रकलाही येथे समाविष्ट झाली. वेरूळची शिल्पकला आणि अजिंठा लेण्यातील चित्रकला यांना उभ्या जगात जोड नाही.

बौद्ध लेण्यांच्या विकासाबरोबरच जैन आणि वैदिक पंथियांनीही लेणी कलेचा अंगीकार केला. काही लेणी समूहात बौद्ध-जैन-वैदिक वा ब्राह्मणी लेणी एकाशेजारी एक अशी गुण्यागोविंदानं नांदताना दिसतात. परक्या-धर्माध-जुलमी-विद्वेषी मुस्लिम आक्रमकांनी मात्र लेण्यांची मोडतोड, विध्वंस नि उच्छेद करण्याचे धोरणच अंगीकारले. या मूर्तिभंजक-अरसिक सत्ताधीशांमुळे लेणीकलेचा विकास तर थांबलाच पण न्हास आणि विनाशही झाला.

या लेण्यांमधील शिल्पे-चित्रे समजावून घ्यायची तर आपल्या धर्म-ग्रंथांमधील नि पुराण-कथांमधील गोष्टी माहिती हव्यात. काही लेण्यांमध्ये अगम्य असे शिलालेख आढळतात. ते प्रामुख्याने संस्कृत-पाली-कचित अर्धमागधी नि प्राकृत भाषेत आहेत. पण ब्राह्मी लिपीत खोदलेले शिलालेख अतिशय महत्त्वाचे ठरतात. आद्य भारतात

बालक आम्ही प्रकाशयात्री गगन चितारू नवे, फुलपाखरापरि आम्हाला पंख मोकळे हवे. ५

प्रायोजक : अॅडॅट रेकॉर्डिंग इन्स्ट्रुमेंट्स् प्रा. लि. पुणे.

ब्राह्मी लिपी वाचता येणं अवघड असलं तरी अशक्य नाही.

काही लेण्यांमध्ये खोदीव स्तूपांबरोबरच बांधीव स्तूपही पाहायला मिळतात. लेण्यांमध्ये वास्तव्य करणाऱ्या भिक्षूंना आवश्यक असणारे पाणी तेश्च टाकी खोदून उपलब्ध केलं गेलं, टाक्यांच्या निर्मितीमध्ये थंडगार, स्वच्छ पाणी मिळवणं हे ध्येय ठेवून ते साध्य करण्यात या प्राचीन शिल्पांनी मिळविलेलं यश आश्चर्यजनक आहे.

प्राचीन लेण्यांमध्ये कलते खांब, झुकत्या भिंती, खोदकामात अर्ध उठावाची चैत्याकार गवाक्षे व वेदिका, स्तूपावर विस्तीर्ण हर्मिका, चैत्याच्या अर्धवर्तुळाकार गजपृष्ठाकृती छताला आतून लाकडी फासळ्या ही वैशिष्ट्ये आढळून येतात. चैत्यगृहाच्या प्रवेशद्वाराचं पिपळपानाकृती किंवा घोड्याच्या नालाच्या आकाराचे उत्क्रांत स्वरूप अजिंठ्याच्या १९व्या लेण्याशी परिपूर्णतेला गेलेले दिसते. तशीच कार्ले लेण्यातील प्रवेश कमानही अति डौलदार आहे.

आपला सारा सांस्कृतिक इतिहास

डोळ्यासमोर उभा करणारी, पुराणकथा उलगडवून दाखविणारी शिल्पकला नि चित्रकला धारण करणारी सारी लेणी हे आपलं वैभव आहे. भटकण्याची आवड असणाऱ्यांनी भोज्याला शिवून यावं, अशी लेण्यांना भेट देऊ नये. येथील कलावैभव निरखावं, ते सारं नीट समजावून घ्यावं, होता होईल तो ती नीट राखण्याचा प्रयत्न करावा. या गौरवशाली-समृद्ध वारशाचे जतन होईल, खराबी होणार नाही, हे पाहावे.

*हिंडता फिरता गेलो वनी
तेथे पाहिली अद्भुत लेणी।
स्मृती तयांची ठेऊनी मनी।
गौरवावी ती दिव्य कहाणी।।*

हे असं करायचं तर लेण्यांची माहिती देणाऱ्या साहित्याशी परिचय हवा. लेण्यांसंबंधी मराठीपेक्षा इंग्लिशमध्ये जास्त अचूक नि विस्तारपूर्वक लिहिलं गेलं आहे. पुढे काही प्रमुख ग्रंथांची यादी दिली आहे ती उपयुक्त ठरावी.

– प्रा.प्र.के.घाणेकर

१०५, नारायण पेठ, पुणे – ४११ ०३०.

– माहितीसाठी वाचा –

१. सह्याद्री- स.आ. जोगळेकर
२. घारापुरी - स.आ. जोगळेकर
३. कुडे मांदाड येथील गिरीगुहा - प.रा.दाते
४. घारापुरी - प.रा.दाते.
५. ठाणाळे लेणी - म.न. देशपांडे
६. सह्याद्रीचा सांगाती - वायू. झेड. ट्रेकर्स
७. बुद्धिस्ट केव्ह टॅपल ऑफ इंडिया - ओवेन सी. केल.
८. लेट हिनयान केव्हज् ऑफ वेस्टर्न इंडिया - म. के. ढवळीकर
९. रॉक कट टेम्पल्स अँड जुन्नर- अँड इंटिग्रेटेड स्टडी हा इंग्लिश मधील अप्रसिद्ध प्रबंध - डॉ. एस. व्ही. जाधव आणि त्यांचीच शिवनेरी व परिसर ही पुस्तिका.
१०. द केव्ह टेम्पल्स ऑफ इंडिया - जेम्स फर्ग्युसन, जेम्स बर्जेस.

६ कित्तीक समर्थशा कुंचल्यांचे, रांग उडून जावेत, लेण्यांना चित्रांकित करताना, अस्तित्व हरवून जावे.

छात्र प्रबोधन द्वारा सुरू झालेल्या व्यक्तिमत्त्व विकसनाच्या चळवळीत सहभागी व्हा!

पेसच्या 'ब्रॉन्झ' ने देशाला दाखविलेला आशेचा किरण - हेमंत जोगदेव

जिम्नॉस्टिक्स आणि डायव्हिंगमध्ये चित्तथरारक कसरती आणि तलावात सूर मारणाऱ्या चिनी मुली आणि मुले आपण पाहिली. त्यांच्या चेहऱ्यावर कुठे भीतीची रेषही नाही की गोंधळलेल्या मनाचा कुठे गंध नाही. एकाग्रतेचं मूर्तिमंत दर्शन त्यांच्या चेहऱ्यावर होत होतं. अशा शेकडो मुलांच्या पराक्रमाची आठवण ठेऊन जर आपण आतापासून प्रयत्नांची शिकस्त केली तर आणखी चार-आठ वर्षांत आपल्याला 'पेस' च काय, पण मायकेल जॉन्सन होणेसुद्धा अशक्य नाही. नव्हे तसे झाले तरच ऑलिंपिक स्पर्धा 'घरोघर' पोहोचल्याचे खरेखुरे सार्थक होईल.

ऑलिंपिक स्पर्धेत भारताची कुठे नावानिशाणीही नसते हे कटूसत्य सर्वांना फार पूर्वीपासून ठाऊक आहे. पण भारतीय स्पर्धकांनी निराश न होता सातत्याने अविश्रांत सराव केला आणि चिकाटी धरली तर ऑलिंपिक स्पर्धेत पदक मिळवणे मुळीच अशक्य नाही हेच भारताच्या आंतरराष्ट्रीय कीर्तीचा स्पर्धेत ब्रॉन्झ पदक मिळवून सिद्ध करून दाखविले आहे. पण एवढ्याशा यशावर आपण

समाधान मानून, पेसचा केवळ सत्कार करून भागण्यासारखे नाही, हेही तितकेच खरे.

आपण ऑलिंपिक स्पर्धेसंबंधात खूप वर्षे निव्वळ 'ऐकत' होता. पण ती स्पर्धा आता दूरचित्रवाणीच्या संचातून आपल्या घरोघरी येऊन आपल्या डोळ्यांसमोर पोहोचली आहे. त्यातूनच आपण 'पेस' चा पराक्रम तर पाहिलाच. पण त्याहीपेक्षा कितीतरी अधिक महापराक्रम गाजविणारे देशोदेशींचे मातब्बर वीर आपण गेले काही दिवस दररोज पाहत होतो. मोठ्या आत्मविश्वासाने अशक्य ते शक्य करून दाखविणाऱ्या मायकेल जॉन्सनला आपण

ध्येय असू दे आपल्या गाठी, श्रमशक्तीची कास धरा, जीवन अवघे जावे उजळून, क्रांतीचा जयकार करा. ७

पाहिलेत. तसाच पराक्रम करणाऱ्या कार्ल लुईसची लांब उडीसुद्धा आपण पाहिलीत.

ॲटलांटाच्या शताब्दी-ऑलिंपिक स्पर्धेत विक्रमांची, उच्चाकांची आणि ऐतिहासिक महत्त्वाच्या अविस्मरणीय कामगिरीची प्रचंड आतषबाजी झाली आहे. तरी ती स्पर्धा मायकेल जॉन्सन या नावानेच ओळखली जाईल. ४०० मी. आणि २०० मी. धावण्याची शर्यत कुणी स्पर्धक कधी एकाच स्पर्धेत जिंकू शकेल असं वाटलं नव्हतं. पण स्वतः मायकेल याचा मात्र याबद्दल ठाम विश्वास होता. गेले वर्षभर तो ऑलिंपिकची त्यासाठीच वाट पाहत होता. गेल्या ऑलिंपिकमध्ये - म्हणजे बार्सिलोनाला त्याच्या स्वप्नांचा चक्काचूर झाला होता. त्यामुळे मायकेलच्या त्या आत्मविश्वासावर

कुणी विश्वास ठेवायला तयार नव्हते. पण प्रत्यक्षात वेळ आली तेव्हा त्याने सारे जगच बदलून टाकले.

मायकेलचे वडील पॉल जॉन्सन हे एक ट्रकडायव्हर आहेत, तर त्याची आई रुबी ही एका शाळेत शिक्षिका आहे. पॉल म्हणतात, “मायकेल हा अगदी ‘लहान मूल’ होता तेव्हा काहीसा बुटका आणि नको तेवढा लड्डू होता. त्यामुळे मायकेल पुढे कधी ‘ट्रॅक’ वर येईल असं आम्हांला चुकूनही कधी वाटलं नव्हतं.

पुढे मायकेल शाळेत गेला आणि तेथेच त्याला धावण्याची गोडी लागली. अर्थात त्याच्या धावण्यात फारसा वेगही नव्हता. पण त्याचे शर्यतीचे वेड वाढतच गेले आणि त्याने शाळेच्या संमेलनाच्या शर्यतीत भाग घेतलेली पहिलीच शर्यत पहिल्या क्रमांकाचे जिंकली. त्यावेळी त्याला पारितोषिकादाखल मिळालेले कापडी स्मृतिचिह्न (रिबीन) त्याच्या आईने-रुबीने-जपून ठेवले आणि पुढे प्रत्येक शर्यतीला तीच ‘रिबीन’ त्याची ‘स्फूर्ती’ बनली.

त्यानंतर मायकेलने एका मागोमाग एक अशा चढत्या श्रेणीतील शर्यती जिंकण्याचा सपाटाच लावला; आणि आता तर गेल्या १०-१५ वर्षांत मायकेलने पारितोषिकांची रासच उभी केली. पण पॉल (मायकेलचे वडील) म्हणतात, “आंतरराष्ट्रीय ऑलिंपिक कमिटीच्या वस्तुसंग्रहाचे प्रमुख आणि ‘ट्रॅक अँड फिल्ड हॉल ऑफ फेम’ कडून

८ | विक्रम करण्याचा की आता काळ खरोखर आला, दुनिया जाते झुकुन तेव्हा हवा झुकानेवाला.

प्रायोजक : मे. आर. डी. वीरकर आणि कं. वीट कारखानदार. सिंहगड रस्ता, पुणे

रुबी (आई) कडे मागणी आली आहे. ती मायकेलला मिळालेल्या-शाळेतील त्या पहिल्या गौरवशाली बक्षिसाची!” आता त्याच चिन्हासोबत ठेवण्यासाठी मायकेलने अनेक जगज्जेती पदके जमवली आहेत. ‘जेसी ओवेन्स’ स्मृति पारितोषिक, युरोपियन स्पर्धा अजिंक्यपद वगैरेचा समावेश असलेली अक्षरशः शेकडोंच्या संख्येत विजेतीपदे आहेत. त्यातच आत समाविष्ट होणारी ४०० मी. आणि २०० मी. अंतराच्या शताब्दी ऑलिंपिकमधील सुवर्णपदकांची भर म्हणजे कोंढणातील जणू हिरेच ठरणार आहेत!

रुबी जॉन्सन ही शिक्षिका असल्यामुळे आपल्या पाचही मुलांचा घरचा अभ्यास ती स्वतःच घेत असे. स्वयंपाकघरात चालणाऱ्या त्या ‘शिकवणीत’च मायकेलही असे. दररोज सकाळी ‘किचन टेबल’ वर ही पाखरं आईकडून अभ्यासाचे पाठ घेत असते. अगदी उन्हाळ्याच्या सुट्टीतसुद्धा अभ्यासाला खंड नव्हता. दुपारी मात्र काहीजण तलावाकडे पोहोण्यासाठी, तर कुणी चेंडू खेळण्यासाठी मैदानावर जात. रुबी म्हणतात, “ती माझी मुले सकाळी ‘माझी’ असत तर दुपारी मात्र त्यांची ‘ती’ असत.”

शालेय विद्यार्थींमध्ये मायकेलचा ओढा अॅथलॅटिक्सपेक्षा अभ्यासाकडेच अधिक असे. शाळेतही खेळामध्ये त्याची खरी आवड ‘फुटबॉल’ ही होती. त्या खेळातला ‘बचाव’ त्याला पसंत असे. डब्ल्यूस या

शहरातील प्रसिद्ध असलेल्या ‘स्कायलाईन हायस्कूल’ मध्ये मायकेलला घालण्यात आले. तेथे अभ्यासाप्रमाणे त्याच्या खेळातील वैशिष्ट्यपूर्ण प्रगतीमुळे शाळेचे अॅथलॅटिक्सचे प्रमुख शिक्षक श्री. जोएल इझार हे आकर्षिले गेले. दरम्यान मायकेलची खेळांची गोडी एवढी वाढली की त्याने ‘आपण खेळाकडेच अधिक लक्ष देणार’ असल्याचे आपल्या पालकांना सांगितले. स्वतः श्री. इझार हेही त्याच्याकडे अधिक लक्ष देऊ लागले. त्यातूनच मायकेलने २०० मी. ची शर्यत जिंकली, तेव्हा त्याचे इतर सोबती मित्रही त्याला प्रोत्साहन देऊ लागले. हायस्कूलचे शेवटचे वर्ष तर मायकेलने चांगलेच गाजविले. त्याला खास शिष्यवृत्तीही मिळाली.

दरम्यान सारे चित्रच बदलले. मायकेल हा वेगवेगळ्या पातळीवर शर्यती जिंकत गेला आणि केवळ ३-४ वर्षांच्या अवधीत तो राष्ट्रीय स्तरावर पोहोचला. तो बघताबघता राष्ट्रीय विजेताही बनला आणि सान्या अमेरिकेत त्याचे नाव झाले. देशभर जाईल तेथे मायकेलचे स्वागत होऊ लागले. लहान मुले त्याच्या स्वाक्षऱ्या मागू लागली. अमेरिकेच्या ऑलिंपिक पथकात मायकेलची निर्विवादपणे निवड झाली आणि बार्सिलोना स्पर्धेत त्याचे ऑलिंपिकमधील पहिले पाऊल पडले.

पण बार्सिलोनाला त्याच्या पदरी अपयश आले. फक्त ४ X ४०० मी.

निळे आकाश भरून, दाही दिशा उजळून, प्रकाशाचे महादान कणाकणात स्फुरेल, आता उजाडेल!

९

प्रायोजक : मे. ओम् कन्स्ट्रक्शन, प्रो.प्रा. माणिकराम हळबे, पुणे ४११ ०३०.

रिले शर्यतीने त्याला मोठाच दिलासा दिला. त्या शर्यतीत देशाला सुवर्णपदक मिळवून देण्यात मायकेलचा वाटा मोठा होता.

मायकेलने गेल्या चार वर्षांत अनेक मानचिन्हे पटकाविली. तरी त्याचे खरे स्वप्न होते ते ऑलिंपिकच. त्या स्वप्नाची पूर्ती 'शताब्दी' च्या गौरवशाली ऑलिंपिकमध्ये व्हावी हा मोठाच योगायोग. केवळ त्याचा वैयक्तिकच नाही, तर साऱ्या मानवी पराक्रमाचाच तो गौरव आहे. एकविसाव्या शतकात आपण प्रवेश करण्यापूर्वीच ४०० मी. आणि २०० मी. 'संयुक्त' विजेतेपद जिंकून मायकेलने

मानवाच्या शारीरिक क्षमतेच्या उत्तुंग शिखराचेच जणू दर्शन घडविले आहे.

अमेरिकेचा कार्ल लुईस याची कामगिरीही तितकीच ऐतिहासिक महत्त्वाची आहे. या स्पर्धकाने लॉस एन्जेलिसला लांब उडीचे सुवर्णपदक मिळवताना खऱ्या अर्थाने प्रखर आत्मविश्वासाचे दर्शन घडविलेच; पण त्या मागोमाग सेऊल बार्सिलोना आणि आता अँटलांटा येथेही तोच मानाचा मुकुट कायम राखून आणखी एक विश्वविक्रम नोंदविला. ऑलिंपिकच्या लांब उडीमध्ये लागोपाठ १६ वर्षे साम्राज्य गाजविणारा तो एकमेव स्पर्धक आहे.

भारताच्या लिएन्डर पेस याच्या पदकाला विशेष महत्त्व आहे ते जगाच्या आणि देशाच्याही दृष्टीने. एकतर ऑलिंपिकमध्ये भारताला हॉकीशिवाय यापूर्वी केवळ दोनच प्रकारात नाममात्र पदके मिळाली. १९०० मध्ये पॅरीसच्या स्पर्धेत कलकत्याच्या नॉर्मन प्रिटचर्ड या धावपटूने २०० मी. धावणे आणि तेवढ्याच अंतराची हर्डल्स शर्यत जिंकून भारताचे नाव पदक विजेत्यास नोंदविले. त्यानंतर १९५२ च्या हेलसिंकी स्पर्धेत साताऱ्याचे खाशाबा जाधव यांनी कुस्तीमध्ये ब्रॉँझ पदक मिळविले. हे एवढे दोन अपवाद वगळले तर भारताच्या हाती आजवर एकही वैयक्तिक पदक लागले नव्हते. त्यामुळे आपल्याला ती कामगिरी अशक्य असल्याचा एक प्रकारचा न्यूनगंड भारतात निर्माण झाला होता. अशा

१० | या भूमिचे पुत्र आम्ही रे आकाशा भिडणारे, सप्तसिंधूचे वादळ देखिल भुजांत आवरणारे.

चि. ऋषिकेश कुलकर्णीकडून प्रबोधकांना शुभेच्छा !

परिस्थितीत पेस याला मिळालेल्या विजयाने देशात नवी स्फूर्ती निर्माण झाली आहे. हॉकीमध्ये भारताने याहीवेळी निराशा केली असली तरी, अशाही स्थितीत कै. ध्यानचंद यांनी साठ वर्षांपूर्वी निर्माण केलेला हॉकीतील वैभवशाली इतिहास आजही त्या क्षेत्रात अगदी ताजा आहे !

ॲटलांटाच्या स्पर्धेत शंभरावर (१०१) पदके मिळविण्याची कामगिरी केवळ अमेरिकाच करू शकली. अमेरिका आणि रशिया यांच्यातील पदकांची तुल्यबळ चढाओढ यंदा काहीशी एकतर्फीच ठरली. अमेरिकेला १०१ तर रशियाला केवळ ६३ पदके मिळाली. त्यात अनुक्रमे ४४ आणि २६ अशी सुवर्णपदके आहेत. रशियाच्या खालोखाल जर्मनीने २० ऑलिंपिक सुवर्णपदके जिंकली पण त्यांची एकूण पदकांची संख्या मात्र रशियापेक्षा अधिक म्हणजे ६५ झाली.

आशिया खंडाचे नाव राखले आहे ते चीननेच. त्या देशाने १६ सुवर्णपदकांसह

एकूण ५० पदके मिळविली. आशियातील चीन आणि कोरिया तर युरोपातील रूमनिया या देशातील विजेते हे प्रामुख्याने लहान वयोगटातील आहेत हे लक्षात घेण्यासारखे आहे. चिनी मुलामुलींच्या चेहऱ्यावरील निष्पाप भाव, ही त्या देशाची माझ्या मते सर्वाधिक जमेची बाजू ठरते. मग तो खेळ टेबल टेनिस असो की जिमनॅस्टिक्स, नाहीतर डायव्हिंग अगर व्हॉलीबॉल असो. छोट्या-छोट्या आणि शालेय विद्यार्थिनी ऑलिंपिक स्पर्धा मोठ्या आत्मविश्वासानेच गाजविताना दिसतात. ती निरागस मुले आणि पेसचे पदक आपणा सर्वांनाच स्फूर्तिदायक ठरेल आणि त्याचा प्रत्यय आणखी दोन वर्षांनी बँकॉकच्या आशियाई स्पर्धेत आणि चार वर्षांनी सिडनीच्या ऑलिंपिक स्पर्धेत दिसेल असा विश्वास बाळगतो.

हेमंत जोगदेव

पत्रकार नगर, पुणे ४११ ०१६.

दीपावलीनिमित्त स्पर्धांती आठवण

मागील अंकात दीपावली विशेषांकासाठीच्या विविध स्पर्धा जाहीर करण्यात आल्या आहेत.

आपल्या कथा, गुप्तसंदेश, नावीन्यपूर्ण जाहिराती मुदतीपूर्वी पाठवायला विसरू नका. पारितोषिकपात्र लेखनाला दीपावली अंकात प्रसिद्धी मिळणार आहे.

आपले साहित्य २० सप्टेंबरपूर्वी मासिकाच्या मुख्य कार्यालयाकडे यावे. जास्तीत जास्त सभासदांनी स्पर्धेमध्ये उत्साहाने सहभागी होऊन पारितोषिके मिळवावीत.

तुम्हीही भाग घेताय ना?

गाणे एक फुलांचे आणि गाणे एक मुलांचे, जो जो हसतो आनंदाने गाणे असते त्याचे ॥ ११

शिरिष पोंक्षे व प्रसाद पुरंदरे यांच्याकडून धडपडणाऱ्या प्रबोधकांना शुभेच्छा!

मराठी साहित्याच्या उत्तमतेसाठी..... भावानुवाद

- तृप्ती न. थेटे, ९ वी, ज्ञा.प्र.प्र.पुणे

मराठी साहित्याची थोरवी कोण जाणत नाही? परंतु मराठीप्रमाणेच इतर भाषांमध्येही उत्तम लेखन केले गेले आहे. इंग्रजी भाषेमधील उत्तम लेखन जर मराठीत आले, तर मराठी भाषा अधिकाधिक समृद्ध होत जाईल. आपण आपल्या परीने यासाठी काय करू शकू? तर यासाठी आपण इंग्रजीतील उत्तमोत्तम कविता, लेख मराठी भाषेत अनुवादित करू शकू. 'भावानुवाद' हा यासाठीचा मस्त मार्ग आहे! वाचलेल्या लेख, कवितेतील प्रत्येक शब्दांचे जसेच्या तसे भाषांतर न करता सर्व भाव येईल अशा पद्धतीचे भाषांतर म्हणजे भावानुवाद! यामुळे अन्य भाषांतील उत्तमोत्तम गोष्टी आपल्या भाषेत येऊ शकतील. पुढे एका इंग्रजी कवितेचा स्वैर भावानुवाद दिला आहे.

Only God can make a 'Tree'
I think that I shall never see
A poem lovely as a tree,
A tree whose hungry mouth is pressed,
Against the Earth's sweet flowing breast.
A tree that looks at God all day,
And lifts her leafy arms to pray.
A tree that may in summer wear
A nest of robbins in her hair.
Upon whose bosom snow has lain
Who intimately lives with rains
Poems are made by fools like me,
But only God can make a tree

वृक्षाइतकं सुंदरकाव्य केवळ ईश्वराची निर्मिती
पाहता मनात भावभावनांची होत राहते दाटी
पुत्र आहे धरित्रीचा लाडका अन् तान्हा,
धरतीचा ममतेने पोसे त्यास पान्हा
पसरुनि हात लांब करितो प्रार्थना,
देत असे नव्या कल्पना, देवाच्या कविमना....
ग्रीष्मातल्या उन्हामध्ये स्वतः राहतो उभा,
पण पक्ष्याच्या घरट्यांसाठी खुला असतो त्याचा गाभा...
शिशिर वसन्त फुलवीत जाती,
जोडती त्याच्याशी नकळत नाती,
वृक्षासारखे सुंदर काव्य निर्मू शकतो फक्त देव.
तुमचे आमुचे काव्य म्हणजे शब्दांचेच पेव!

हे असे भावानुवाद करायला मात्र सराव लागेल. तर मग सुरुवात करूया आजपासूनच!
जर कुठले लेख/कविता मनापासून आवडल्या तर त्यांचे असे भावानुवाद करून जरूर
आमच्याकडे उत्साहाने पाठवा.

जे जे ज्या समयी मनात भरले स्वच्छंद नानास्थळी, ते ते त्या समयी जपून धरिता ही होय गंगाजळी!

छात्र प्रबोधनच्या यशस्वी वाटचालीसाठी शुभेच्छा! 'हेजीब' सौमित्र गोसावी, पुणे.

पोस्टकार्डाची रचना

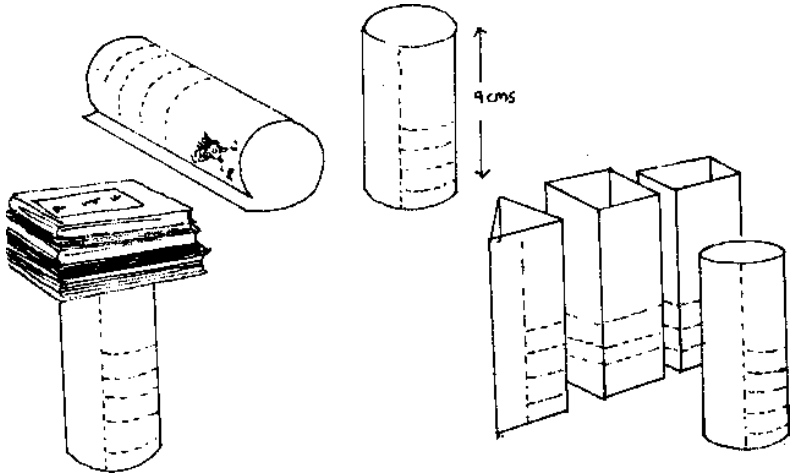
- प्रा. सविता देशपांडे

प्रत्येक वस्तूला एक विशिष्ट आकार, रचना असते. उदा. मानवी शरीर, इमारत, पूल, प्राणी या सर्वांना अशी विशिष्ट रचना असते. त्या रचनेमुळे भार पेलण्याची क्षमता त्यांच्यामध्ये निर्माण होत असते. जुन्या पोस्टकार्डाचा उपयोग करून काही रचना करून काही तत्त्वे समजावून घेण्याचा प्रयत्न करू या.

सर्व पोस्टकार्डाचा आकार हा १४ सेंमी. ग ९ सेंमी. असा आयताकृती असतो. कार्डाची गुंडाळी करून ९ सेंमी. उंचीचा दंडगोल तयार करा. तो किती भार पेलू शकतो? कल्पना करा. तो स्तंभ कोलमडेपर्यंत त्या स्तंभावर हळूहळू एक एक पुस्तक ठेवा. ९ सेंमी. उंचीचा कार्डाचा

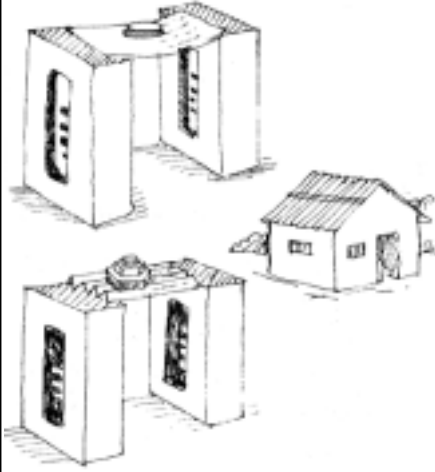
हा स्तंभ सुमारे ४ कि.ग्रॅम. वजनभार पेलू शकतो. आता वेगवेगळ्या आकाराचे ९ सेंमी. उंचीचे स्तंभ तयार करा. चित्रात दर्शविल्याप्रमाणे ते किती भार पेलू शकतात त्याचे निरीक्षण करा. (त्रिकोणी, चौकोनी, लंबगोलाकृती पाया असलेले इ.) तुमच्या असे लक्षात येईल की दंडगोलाकृती स्तंभ सर्वात जास्त वजन पेलतो. निसर्गातही या तत्त्वाची प्रचीती येते. उंच झाडांचे बुंधे हे दंडगोलाकृतीच असतात. त्यामुळे फांद्यापानांचा भार ती पेलू शकतात.

आता वेगवेगळ्या उंचीचे स्तंभ तयार करा. एकाच प्रकारचे परंतु भिन्न उंची असलेले दोन स्तंभ घेतले तर कोणता स्तंभ जास्त भार पेलू शकतो. याचे निरीक्षण करा.

हा उगवला पहा अरुण हा उथळित तेजाला, जगा जागवी तसा जागवी कविच्या

प्रायोजक : दिलीप टेलर्स, १२७३, ^{चिंचाळा} अर्दाशिव पेठ, नवा विष्णू चौक, पुणे ३०.

दोन विटा एकमेकींपासून १२ सेंमी.अंतरावर ठेवा. त्यावर समतोल राहिल अशा पद्धतीने पोस्टकार्ड ठेवा. त्यावर ५० पैशांची (प्रत्येकी ५ ग्रॅम वजनाची) नाणी एकएक करित ठेवत जा. सुमारे ४०

ग्रॅम वजन झाल्यावर कार्ड पूर्ण वाकून खाली कोसळेल.

आता तेच पोस्टकार्ड बरोबर मध्यावर घडी घालून वापरा. तसेच कार्डाला T आकार द्या. कार्डाला चार चुण्या घाला. प्रत्येक आकार किती वजन पेलतो ते निरीक्षण करा. तुम्हांला आश्चर्य वाटेल, सरळ कार्ड ४० ग्रॅम भार पेलू शकते तर चुण्या घातलेले कार्ड (Corrugated Card) १ कि.ग्रॅ. भार पेलू शकते. म्हणूनच साहित्य तेच वापरले तरी विभिन्न आकारामुळे त्याची भार पेलण्याची शक्ती व टणकपणा (rigidity) वाढतो. म्हणून घराच्या छपरासाठी पत्रे Corrugated वापरतात.

श्री. अरविंद गुप्ता यांच्या लेखाआधारे
(Sc. Reporter. Oct. 1995)

तुम्हांला माहीत आहे काय?

खालील प्रश्नांची उत्तरे २० सप्टेंबरपर्यंत आमच्याकडे पाठवून बक्षीस मिळवा.

१. मॅगसेसे पुरस्कार म्हणजे नेमके काय? त्या पुरस्कारासाठी व्यक्तींची निवड कोणत्या निकषांवरती करतात? भारतातल्या कोणाकोणाला या वर्षीचा हा पुरस्कार जाहीर झाला आहे?
२. अॅटर्नी जनरल हे पद काय आहे? त्यांच्याजवळ अधिकार कोणते असतात?
३. डॉक्टर B.P. तपासतात त्यावेळी त्याचे दोन आकडे असतात. ते नेमके काय दर्शवितात?
४. बसमधून प्रवास करताना आपल्याला तिकिट दिले जाते. त्या तिकिटावर काही आकडे असतात व वाहक (कंडक्टर) तिकिट देताना त्या आकड्यावर पंच करून देतो. या पंचिंगचा नेमका अर्थ काय?
५. हॉटेलमध्ये काही प्रकार असतात. 1 Star, 2 Star पासून ते 5 Star Hotel पर्यंत! पण हे कशावरती ठरवतात? Star प्रमाणे त्या Hotels मधील सुविधांमध्ये काय बदल होतो?

१४ अजब असे भांडार तुझे हे 'देवी सरस्वती माते', व्यय करता ते वाढत जाते साठविता परि क्षय होते.

परत पृथ्वीकडे

डॉ. एस. आर. तरडे

ही गोष्ट अक्षय वसंत घाटपांडे ह्या कुमाराची! आठवीची परीक्षा देऊन मे महिन्याच्या सुट्टीत तो त्याच्या चंदूमामाकडे वरंघळला गेला होता. वाचण्यासाठी भरपूर पुस्तके आणि डोंगरदऱ्यातील भटकंतीच्या वेळी निरीक्षणांसाठी सोबत एक दुर्बीणही त्याने घेतली होती. चंदूमामाला रानावनातील असंख्य गोष्टींबद्दल खूप विस्मयजनक माहिती होती.

एकेदिवशी दोघे मामा-भाचे घराबाहेर पडले. सायंकाळ होऊन गेली तरी, ते दोघे घरी परतले नाहीत. त्यामुळे घरात चिंतेचे वातावरण निर्माण झाले. दुसरा दिवस उजाडला, दुपार झाली तरी, दोघांचा पत्ता नाही. तेव्हा शोधाशोध सुरू झाली. सलग तीन दिवस शोध घेण्यात गेले. त्यांचा काही थांगपत्ता लागला नाही.

वरंघळच्या पलीकडील गावातील एक तरुण गुराखी अन् त्याच्या दोन गाई आणि दोन बकऱ्यांसह त्याच दिवशी बेपत्ता

झाल्याने ह्या घटनेचे गूढ वाढले.

पाठोपाठ 'इस्त्रो' मधील शास्त्रज्ञांनी एक बातमी प्रगट केली की वरंघळच्या दऱ्या-खोऱ्यातून एक अनामिक वस्तू (Flying object) आकाशाकडे गेली आहे अशा नोंदी 'सेट्रल ऑब्झर्व्हर्सच्या' रडारवर झाल्या आहेत. ते फ्लाइंग ऑब्जेक्ट प्रथम हवाईदलाचे एखादे अधिक उंचीवर सराव करणारे विमान असावे असे गृहीत धरले गेले. मात्र ते नियंत्रण कक्षेबाहेर गेल्याचे समजताच इस्त्रोसह सर्वत्र खळबळ माजली. जागतिक स्तरावर घबराट माजली. परग्रहावरच्या प्रगत जीवसृष्टीने अभ्यासासाठी भारतीय इसमांचे अपहरण केले. अशा आशयाच्या बातम्या 'सायन्स वर्ल्ड' आणि 'वॉशिंग्टन पोस्ट' च्या नियतकालिकांनी छापल्या. भारतीय उपखंडातील साऱ्यांचे तर धाबे दणाणले. त्या अज्ञात प्रगत ग्रहावरील लोक कोण? त्यांनी पळवून नेलेल्यांचे ते काय करणार? पृथ्वीवर हल्ला करणार का? अशा एक ना अनेक शंकाकुशंकांनी शास्त्रज्ञही हवालदिल झाले. ते परग्रहावरील यान म्हणावे तर ते आले तेव्हाच सुगावा लागायला हवा होता. मात्र अद्याप तशी नोंद अवकाश निरीक्षण व सुरक्षा विभागांकडे उपलब्ध नव्हती. त्यामुळे हे यान पृथ्वीचा छेद करून भूगर्भातून आले असावे अशी शंका उत्पन्न झाली आणि ताबडतोब संरक्षणमंत्र्यांची भेट घेऊन काही शास्त्रज्ञांनी वरंघळ क्षेत्र

संरक्षित करण्याची विनंती केली. मंत्र्यांनी संपूर्ण वरंघळ क्षेत्र संरक्षित केल्याचे घोषित केले. हवाई निरीक्षक आणि शास्त्रज्ञांनी वरंघळच्या डोंगररांगा अक्षरशः पिंजून काढल्या.

ह्या मोहिमेचे नेतृत्व करणारे प्रा. रेड्डी ओरडले, “दॅटस् इट! ते पाहा त्या दरीत एक छोटेसे विवर दिसते आहे. आजूबाजूची झाडेही जळाली आहेत. येथूनच ते यान बाहेर आले असेल.” आणि त्यांनी ताबडतोब हेलिकॉप्टरच्या चालकाला ते खाली घ्यावयास लावले. जमिनीपासून वर सतरा फुटावर हेलिकॉप्टर स्थिर ठेवून दोराच्या साहाय्याने त्यातील दोन शास्त्रज्ञ आणि लष्करी अधिकारी खाली उतरले.

आजूबाजूला काही झाडे उखडून पडली होती, तर काहींचे रूपांतर थेट कोळशात झाले होते. त्यातून चालत ते एका खड्ड्याजवळ आले. प्रा. रेड्डी उद्गारले, “ते अनूनो (Unknown) यान इथूनच उडाले असण्याची शक्यता आहे.” एवढ्यात लष्करी अधिकाऱ्याच्या पायाखाली काडकन काहीतरी वाजले. त्याने ते उचलून पाहिले. काहीतरी प्रचंड कार्बन साठलेली वस्तू होती. प्रा. रेड्डींनी ती वस्तू झटकून पाहिली. तर त्यांना ती दुर्बीणीसारखी वाटली. लगेचच ते अधिकाऱ्याला म्हणाले, “ही नक्कीच त्या

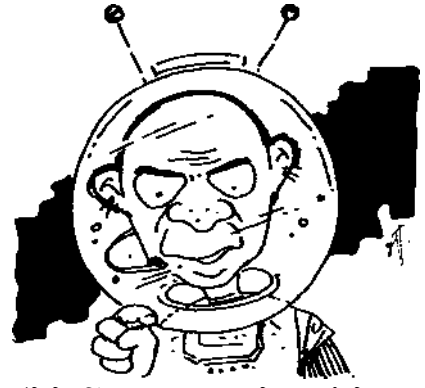
बेपत्ता मुलाची दुर्बीण असली पाहिजे,”
 “येस! येस! म्हणजे ते यान त्या दोघांना
 घेऊन गेले की काय?” प्रा. रेड्डी
 बुचकळ्यात पडले.

टेलीसेटवरून यान उडालेल्या
 ठिकाणाची बातमी त्या लष्करी
 अधिकाऱ्याने त्याच्या प्रमुखाला दिली
 आणि काही मिनिटांतच त्या जागेभोवती
 लष्करी जवान आणि शास्त्रज्ञांनी कोंडाले
 केले.

ते यान त्या मानव प्राण्यांना घेऊन
 वातावरणाच्या बाहेर पडले होते. अक्षय,
 चंदूमामा व तो गुराखी यानात गोंधळून
 गेले. यानाने सर्व झडपा उघडल्या होत्या
 आणि काचेच्या भिंतीच्या आत सर्वजण
 अडकले होते. चंदुमामा दोघांनाही धीर
 देत होता. इतक्यात यानातील एका चौकोनी
 पेटीतून ‘बीप -बीप’ असा आवाज येऊ
 लागला. तो विचित्र आणि अनोखा
 आवाज ऐकून प्रथम ते तिघेही घाबरले.
 शेवटी धाडस करून अक्षयने त्या पेटीवरचा
 रिसिव्हर उचलला आणि पलीकडून चक्र
 मराठीत आवाज आला....

‘तुमचे ‘मेट्रो ३१३’ ह्या आमच्या
 अतिप्रगत ग्रहाच्यावतीने कक्षेत स्वागत
 असो!’ हे ऐकून अक्षय थक झाला!
 त्याने विचारले, “तुम्ही कोण आहात?”

“आम्ही ‘मेट्रो ३१३’ वरचे अतिप्रगत
 मानव आहोत. तीस वर्षांपूर्वी आम्ही
 अंतराळातल्या सजीवसृष्टीच्या शोधासाठी

‘मेट्रो लिंकस्टार चॅनल झेड थ्री’ हे यान
 अंतराळात पाठविले होते. ते तीन महिन्यात
 तुमच्या ग्रहावर पोचले. त्यावेळी तुमच्या
 ग्रहाच्या एका भागावर वर्षाक्रतू होता.
 तुफानी वादळ वाऱ्यासह वीज आणि
 पाऊस यांच्या माऱ्याने तिथे थैमान घातले
 होते. ह्या तडाख्यात आमचे यान सापडले
 आणि गुरुत्वाकर्षणामुळे ते जमिनीत गाडले
 गेले. त्यावर चिखलाचे थर साचून राहिले
 आणि यानावरचे आमचे नियंत्रण सुटले.
 तीस वर्षांनंतर.... योगायोगाने अचानक
 तुम्हाला आमच्या यानाचा गाडलेला
 काही भाग दिसला आणि खोदून ती
 वस्तू बाहेर काढायच्या नादात ह्या
 गुराख्याच्या हातून यानाच्या बॅटरी चार्जवर
 आघात झाला आणि यान अचानक
 कार्यप्रवण झाले.

आमच्या संशोधन आणि नियंत्रण
 केंद्रावर तशा सूचना आल्या. तीस वर्षे
 डोळ्यात तेल घालून वाट पाहात असलेल्या
 आमच्या संशोधकांनी सूचना देऊन
 दूरनियंत्रित छायायंत्रे (कॅमेरे) सुरू केली

गवताचे हिचे पाते वाऱ्यासंगे डोल डोलते, ‘हसून जगावे मिळून राहावे’ जीवनाचे का तत्त्व शिकविते? १७

प्रायोजक : परांजपे पोल्ट्री फार्म, दुर्गामाता मंदिरामागे, सांगली.

आणि आम्हांला तुमचे दर्शन झाले. आम्हाला ह्या क्षणी अत्यानंद झाला आहे. ह्या प्रचंड खगोलगंगेत इतरत्र आमच्या सारखेच मानव अस्तित्वात आहेत. आम्ही तुमचे शत्रू नसून मित्रच आहोत. केवळ मैत्रीसाठी नवे संबंध आम्हाला तुमच्याशी जोडायचे आहेत.”

“मग आम्हाला असे कैद का केलेत?” अक्षय म्हणाला.

“केवळ अभ्यासासाठी आणि मैत्रीसाठी!” पलीकडून आवाज आला.

“आम्हीही तुमच्याइतकेच प्रगत आहोत, चंद्रावरही आम्ही जाऊन आलो आहोत. आमचे वैज्ञानिकही तुमच्या शोधासाठी अहोरात्र झटत आहेत.” अक्षय बाणेदारपणे उद्गारला.

“ठीक आहे. तुम्हा तिघांशी आम्ही ओळख करून घेऊ इच्छितो!”

“मी अक्षय, हे माझे मामा चंद्रमामा आणि हा गुराखी नंदू!”

“तुम्हा सर्वांना भेटून आनंद झाला. मला नंदूशी बोलायचे आहे!”

अक्षयने रिसिंवर नंदूच्या हाती दिला. पहिल्यांदा नंदू खूप घाबरला आणि गोंधळलाही- पलीकडून आवाज आला.

“हं नंदू! तुझे अंतराळात स्वागत असो. तुला चंद्राबद्दल काय माहिती आहे?”

नंदू सांगू लागला, “चंद्र आमचा देव आहे. तो पौर्णिमेला पूर्ण दर्शन देतो

आणि अमावस्येला अदृश्य होतो. चतुर्थीला चंद्रदर्शन घेतल्याशिवाय आम्ही उपवास सोडत नाही.”

“ठीक आहे आता रिसिंवर चंद्रमामाकडे दे.” नंदूने चंद्रमामाकडे रिसिंवर दिला.

“नमस्कार चंद्रमामा! अक्षय तर म्हणाला, तुम्ही प्रगत आहात मग चंद्राच्या एकाच गोष्टीबद्दल तुमच्यात किती भिन्न मते आहेत. तुमचे प्रगत शास्त्र नंदूच्या गावापर्यंत पोहोचलेले दिसत नाही!” विषय बदलत चंद्रमामाने विचारले.

“तुमच्या ग्रहाबद्दल आणि आमच्या सुटकेबद्दल काही तरी सांगा!”

“आमच्या ग्रहाचं नाव “मेट्रो ३१३” आहे. आमच्या ग्रहाची घनता तुमच्या ग्रहाच्या चौपट आहे. लोकसंख्या तर तुमच्यापेक्षा पाचपट जास्त आहे म्हणून आम्ही नव्या वस्तीच्याही शोधात आहोत.

आमच्याकडे हवाई घरे आहेत. जी वातावरणात बांधता येऊ शकतात. गुरुत्वाकर्षण शक्ती आमच्या ग्रहावर नाही त्यामुळे आम्ही पॅडलवाल्या सायकलीवरून अंतराळात फिरू शकतो. तसेच मानवाचे नाक आमच्या प्रगत शास्त्रज्ञांनी इतकं विकसित केले आहे की ह्या शरीररचनेचा वापर करून आम्ही पाण्यामध्येही वर्षानुवर्षे राहू शकतो. आम्ही कुठलाही वायू तयार करू शकतो. आमच्या ग्रहाला दोन सूर्य

(पान क्र. ४३ वर पुढे)

आम्ही विषय का शिकावेत ?

- डॉ. विवेक कुलकर्णी

आपल्या शालेय अभ्यासक्रमातील सर्व विषय स्वतःला आवडो न आवडो आपण निमूटपणे शिकत असतो. कधी कधी मनामध्ये विषय नसते तर... काय धम्माल आली असती' असा विचार येऊन जातो. त्यानंतर स्वप्नरंजनात छान गुंतून जातो. पण त्यापूर्वी ते विषय विद्यार्थ्यांनी कशासाठी शिकायचे हे समजून घेऊ या. वेगवेगळे विषय का शिकायचे? असे तुम्हांला वाटते. कोणते विषय अभ्यासक्रमात असू नयेत? असे तुम्हांला वाटते. तुमची परखड मते आम्हांला कळवा. तुमच्या प्रतिसादाच्या आधारे दिवाळी अंकानंतर या लेखमालेतील पुढचे लेख आपण क्रमशः देणार आहोत तोपर्यंत तुमच्याकडून येणाऱ्या मनमोकळ्या प्रतिसादाच्या अपेक्षेत!

जागोजाग दिसणारे कचऱ्याचे ढीग ही आजची एक समस्या! आमची घरे चकाचक स्वच्छ आणि घरातला केर बाहेर बिनदिकत टाकलेला. नागरिकशास्त्रात शिकविलेली नागरिकांची कर्तव्ये, जबाबदाऱ्या, शास्त्रात शिकलेले स्वच्छतेचे नियम, 'पर्यावरण' हा स्वतंत्र विषय म्हणून केलेला अभ्यास, या सगळ्यांचा विसर तर आम्हाला पडत नाही ना?

विज्ञानाचा अभ्यास केलेल्या अनेक मान्यवर व्यक्ती बुवाबाजीच्या, अंधश्रद्धेच्या आहारी गेलेल्या दिसतात तेव्हा त्यासाठीच का आम्ही शास्त्र शिकतो असा प्रश्न मनात येतो. विद्युतचा अभ्यास करणाऱ्या विद्यार्थ्यांला घरात साधा प्लग बसवता येत नाही. अनेक वर्षे गणित शिकूनही भाजी आणायला गेलं तर साधा पैशाचा हिशोब भरकन करता येत नाही. आपले विचार भाषेमध्ये

स्वच्छपणे मांडता येत नाहीत हे दृश्य पाहिलं की आपण वेगवेगळे विषय का शिकतो नि शिकवितो असा एक मोठा प्रश्न मनात उभा राहतो. आपण शिकत असलेल्या अभ्यासक्रमामागे एक निश्चित भूमिका असते, उद्दिष्टे असतात त्यांचा

लाख संकटे झेलून घेईल अशी पहाडी छाती; देव, देश आणि धर्मा पायी प्राण घेतले हाती!

१९

केदार देवगावकर याच्यावतीने छात्र प्रबोधनच्या वैशिष्ट्यपूर्ण वाट्यालीस हार्दिक शुभेच्छा.

परिचय झाला तर आपल्या सर्वांचे अध्ययन हे अधिक अर्थपूर्ण होईल.

शाळेत प्रवेश घेताना आपल्याला फारसं कळत नसतं. पूर्वीच्या प्राथमिक शाळांच्या आणि प्रवेशाच्या कथा आपल्या फक्त वाचनातच असतात. 'छडी लागे छम्हम्ह विद्या येई घम्घम्' हा काळ मागे पडला, हल्ली मुलं अडीच ते ३ वर्षांची असताना शाळेत जातात. मग play group, Nursary, शिशुगट असे रम्य टप्पे पार करत सहाव्या वर्षी पहिलीत दाखल होतात. तोपर्यंत खेळणे, गाणी म्हणणे, डबा खाणे, रडणे असेच उद्योग असतात. माझी ४ वर्षांची पुतणी रेवती तर शाळेत काही शिकवतच नाहीत, अशी तक्रारही करते. असा सगळा पूर्व प्राथमिकचा 'बालपणीचा काळ सुखाचा' गेल्यावर पहिलीपासून 'विषय' नामक संकल्पना सुरू होते. आधी भाषा व गणित. मग परिसरज्ञान व छान छान गोष्टी. त्यानंतर तिसरीपासून विज्ञान, इतिहास, भूगोल, माध्यमिक शाळेत गेल्यावर इंग्रजी, हिंदी, संस्कृत अशा अजून काही भाषा. दहावीपर्यंत आपल्याला विषय निवडण्याची फारशी संधी नसते. मग अकरावीला वाटल्यास कला-शास्त्र-वाणिज्य अशी काहीशी निवड करता येते. वयाच्या पंधरा-सोळा वर्षांपर्यंत आपण काय शिकायचं, किती शिकायचं हे सर्व कोण ठरवते? आणि त्या कोणावर विश्वास ठेऊन चाकोरीबद्ध पद्धतीने आपण मुले तरी निमूटपणे (की बंडखोरपणे), आनंदाने (की

वैतागाने) हे सर्व विषय का शिकतो?

मला वाटतं आपण मुलं याचा फारशा गांभीर्याने कधी विचारच करीत नाही. कोणी शिक्षणतज्ज्ञ अभ्यासक्रम ठरवतील, कोणी शिक्षक शाळा काढून दिनक्रम ठरवतील आणि आपले पालक शाळा निवडून आपल्याला दाखल करतील. आणि मग आपण 'आलिया भोगासी...' म्हणत विषय शिकत जाणार. 'मुकी बिचारी कुणी हाका' अशी मेंढरे बनून इयत्यांमागून इयत्ता पुढे सरकत राहणार. मी हे चित्र जरा जास्तीच करुण रंगवलं. खरं तर आपण इतकी काळजी करायचं कारण नाही. कारण दहावीपर्यंतचा अभ्यासक्रम हा विचार करूनच (हो, विद्यार्थ्यांचाच -पालक/शिक्षक यांचा नाही) ठरविलेला असतो. मग या लेखमालेत ही चर्चा करण्याचे प्रयोजन काय? तर आपण जर प्रत्येक विषयाचा अभ्यासक्रम त्यामागचे नियोजन, उद्दिष्टे समजावून घेतली तर आपला शालेय प्रवास अधिक उपयोगी, आनंदाचा, सहज असा होईल. म्हणूनच यापुढील लेखांतून आपण प्रत्येक विषयाच्या अध्ययनामागची उद्दिष्टे स्वतंत्रपणे समजून घेण्याचा प्रयत्न करणार आहोत.

डॉ. विवेक कुलकर्णी

समृद्धी, ६३५/८५ सदाशिव पेठ,
विजयनगर कॉलनी, पुणे ३०.

थोर तत्वज्ञ डॉ. राधाकृष्णन

स्वाती ढेकणे

जन्म : १८८८ मृत्यू : १९७५

ही कथा आहे म्हैसूर येथील विद्यापीठात तत्त्वज्ञान विभागाचे प्रमुख म्हणून काम करणाऱ्या एका तडफदार प्राध्यापकाची! आपल्या व्यासंगामुळे, विद्यार्थ्यांविषयीच्या तळमळीमुळे विद्यार्थ्यांच्या मनात एक मानाचं स्थान त्यांनी मिळवलं होतं. एक दिवस त्यांच्या एका शिष्याने विचारले, “गुरुदेव, विद्वान-पंडित-श्रेष्ठ व्यक्ती उच्च ज्ञान संपादन करण्यासाठी विलायतेत जातात, आपण नाही गेलात?” त्यावर स्मित करून ते प्राध्यापक उत्तरले, “आपले देश काय कमी आहे या बाबतीत? शिक्षणाच्या बाबतीत माझा देश काही कमी नाही. पण अध्ययनासाठी गेलो नाही तरी अध्यापनासाठी ‘पाश्चात्यांना शिकविण्यासाठी’ मात्र संधी मिळताच अवश्य जाईन!” अशा या बाणेदार उत्तरातून त्यांचा स्वदेशाभिमान स्पष्ट होत होता. ते होते एक थोर तत्वज्ञ! शिक्षणतज्ज्ञ! स्वतंत्र भारताचे दुसरे राष्ट्रपती म्हणून मोलाची कामगिरी करणारे डॉ. सर्वपल्ली राधाकृष्णन! ५ सप्टेंबर हा त्यांचा जन्मदिन. त्यानिमित्ताने त्यांच्या थोर व्यक्तिमत्त्वाची ओळख करून घेऊ या.

सद्गुणांचा वारसा आईवडिलांकडून लाभलेले राधाकृष्णन लहानपणापासून अत्यंत हुशार होते. ग्रंथ हे त्यांचे आराध्य दैवत होते. तत्त्वज्ञान हा विषय घेऊन राधाकृष्णन बी.ए.ची परीक्षा सन्मानासह उत्तीर्ण झाले, व पुढे एम्. ए. साठी हाच विषय घेऊन ते वर्गात प्रथम आले. ‘वेदान्तातील नीतीशास्त्र’

या नावाचा तत्त्वज्ञानातील प्रबंध अवघ्या विसाव्या वर्षी त्यांनी लिहिला. इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व असलेल्या राधाकृष्णन यांनी अल्पवयात तत्त्वज्ञानासारख्या गूढ व कठीण विषयात सखोल व परिपूर्ण ज्ञान संपादन केले. पॅसिडेन्सी कॉलेजात त्यांची तत्त्वज्ञानाचे प्राध्यापक म्हणून नेमणूक झाली. शिक्षणासारखे, ज्ञानदानासारखे आवडते क्षेत्र व अध्यापनासाठी आवडता विषय शिकविताना ते रंगून जात. स्वामी विवेकानंदांसारख्या महान विभूतींच्या रसाळ, अमोघ वाणीचा लाभ राधाकृष्णन यांना झाला होता. जगातील कोणत्याही धर्मापेक्षा हिंदुधर्म हा काकणभरही कमी नाही हे पटवून देण्यासाठी आपली तेजस्वी लेखणी व धारदार वाणी त्यांनी झिजविली. स्वामी विवेकानंद व रामतीर्थ यांच्यानंतर राधाकृष्णन यांनीच परिणामकारक पद्धतीने हिंदुधर्माचे उज्वल स्वरूप पाश्चात्यांच्या नजरेस आणून दिले.

लांबलचक पांढराशुभ्र, बंद गळ्याचा, जयपुरी कोट, स्वच्छ तलम धोतर, डोक्यावर

गुरुविण कोण दाखविल वाट, आयुष्याचा पंथ हा, दुर्गम अवघड डोंगर घाट.

२१

श्री. राजेंद्र कानडे यांच्याकडून उत्तमतेकडे वाटचाल करण्यासाठी प्रबोधकांना शुभेच्छा !

दाक्षिणात्य पद्धतीचा उंच फेटा या शुभ्र अन् निर्मल वेशातील राधाकृष्णन यांचे व्यक्तिमत्त्व मोहक व तेजस्वी होते. तत्त्वज्ञानासारखा कठीण विषय सोप्या सरळ भाषेत ते विषद करतात. त्यामुळे त्यांच्या विद्यार्थ्यांना त्यांचे व्याख्यान म्हणजे पर्वणीच वाटे. इतर विषयांच्या तासाला दांड्या मारून विद्यार्थी तत्त्वज्ञानासारख्या रुक्ष विषयाच्या तासाला बसत ते केवळ राधाकृष्णन यांच्या अमोघ वाणीमुळेच. विद्यार्थीप्रिय प्राध्यापक म्हणून राधाकृष्णन हे ज्ञानदानाचे पवित्र कार्य करणारे ज्ञानी शिक्षक होते. आपल्या शिक्षकीपेशाबद्दल त्यांना अत्यंत आपुलकी अन् आत्मीयता होती.

१९२६ मध्ये इंग्लंडमध्ये 'आंतरराष्ट्रीय तत्त्वज्ञानाच्या' परिषदेस भारताचे थोर तत्त्वज्ञ म्हणून राधाकृष्णन यांनी पद भूषविले. तेथील त्यांचे तत्त्वज्ञानावरील व्याख्यान खूपच गाजले. त्यांचा परिपाक म्हणून त्यांना 'ऑक्सफर्ड' येथे व्याख्यानासाठी आदरपूर्वक निमंत्रण देण्यात आले. पूर्व व पश्चिम संस्कृतीचा मेळ घालणारे जगप्रसिद्ध हिंदी तत्त्वज्ञ व पंडित म्हणून या भारतीय सुपुत्राचा इंग्लंड, अमेरिका, शिकागो, ऑक्सफर्ड, केंब्रिज विद्यापीठातून यथोचित गौरव होत होता. युनेस्को या आंतरराष्ट्रीय संस्थेच्या स्थापनेपासून भारताचे युनेस्कोतील प्रतिनिधी म्हणून त्यांची नियुक्ती झाली. आपल्या असामान्य व अमोघ इंग्रजी वक्तृत्वाने त्यांनी सर्वांना जिंकले होते. ते बंगालमधील 'रॉयल एशियाटिक सोसायटी' या सांस्कृतिक संस्थेच्या संचालक मंडळापैकी एक होते. आंध्र विद्यापीठाचे 'उपकुलगुरु', दिल्ली विद्यापीठाचे उपकुलगुरु म्हणून त्यांनी स्वतःचा

विशेष ठसा उमटवला. १९४९-५२ या काळात स्वतंत्र भारताचे रशियातील राजदूत म्हणून त्यांची नेमणूक झाली होती. स्टॅलिनसारका कट्टर हुकूमशाहा डॉक्टरांच्या नेमणुकीमुळे हर्षभरित झाला. डॉक्टरांच्याविषयी त्यांच्या मनात आदरभावना होती. १९४८ साली केंब्रिज व १९५२ साली ऑक्सफर्ड विद्यापीठाने त्यांना सन्माननीय 'डॉक्टरेट' ही पदवी देऊन त्यांच्या बहुमोल कार्याचा गौरव केलेला आहे. १९५४ साली 'भारतरत्न' हा किताब भारत सरकारने देऊन त्यांच्या विषयीची आपली कृतज्ञता प्रकट केली आहे. १९६२ ते १९६७ ही ५ वर्षे भारताचे 'राष्ट्रपतिपद' त्यांनी भूषविले. भारताचे आंतरराष्ट्रीय क्षेत्रात मैत्रीचे व सहकार्याचे वातावरण निर्माण केले. अशा या भारत सुपुत्रास विश्व मानव होण्याचे भाग्य लाभले. सेवा हीच ईश प्रार्थना अशी त्यांची धारणा होती.

धर्म व तत्त्वज्ञान याप्रमाणे शिक्षण हाही त्यांच्या परिशीलनाचा विषय होता. शिक्षणाने व्यक्तीला आत्मज्ञान झाले पाहिजे, आपल्या विचाराची दिशा ठरविता आली पाहिजे असे त्यांचे मत होते. स्वतंत्र भारताच्या शिक्षण आयोगाचे (१९४८) ते अध्यक्ष होते. त्यांच्या शैक्षणिक कार्याविषयीचा आदर व्यक्त करण्यासाठी व ह्या आदर्श शिक्षकाच्या सन्मानार्थ भारतात सर्वत्र त्यांचा जन्मदिन (५ सप्टेंबर) हा 'शिक्षकदिन' म्हणून साजरा केला जातो. □□

स्वाती टेकणे

७ अ चिन्मय, वायरलेस कॉलनी,
औंध, पुणे ४११ ००७.

पाठ्यपुस्तकांचे सर्वेक्षण, धड्याचे शिकविण्यापूर्वी केलेले वाचन, शिकविताना हेतुपूर्वक लक्ष देणे, ऐकणे, शंका-निरसन, द्वितीय वाचन, सारांश लेखन व प्रश्नोत्तरे लिखाण अशा सहा पायऱ्या आपण पाहिल्या. या अभ्यासाच्या पायऱ्यांमधून पाठ्यांश समजण्यासाठी आवश्यक अभ्यास बऱ्याच अंशी पूर्ण होतो. पण केवळ आकलन होऊन पुरेसे नाही. ते लक्षात राहण्यासाठी अजून काही अभ्यास पायऱ्या महत्त्वाच्या आहेत.

अभ्यासाची पुढची पायरी आहे, 'माहितीची पुनर्मांडणी'. पुस्तकामध्ये माहिती एका विशिष्ट क्रमाने छापलेली असते. प्रश्नोत्तरे लिहिताना आपण त्याची प्रश्नांप्रमाणे वेगळी मांडणी करायचा प्रयत्न करतो. त्यापेक्षा अजून वेगळ्या पद्धतीने विविध तक्त्यांच्या स्वरूपात माहिती मांडणे अधिक उपयुक्त होते. त्यामुळे बरीच माहिती थोडक्या शब्दांमध्ये लिहिता येतेव ती लक्षात राहायलाही सोपे जाते. माहिती वेगळ्या स्वरूपात मांडल्यामुळे स्वतःची वेगळी रचना-आकृती-तक्ता तयार होतो. त्याचा आनंद मिळतो. त्यामुळे अभ्यासातला तोचतोपणा नाहीसा होऊन मजा यायला लागते. परीक्षेच्या आदल्या दिवशी या तक्त्यांच्याआधारे अभ्यास उजळणी केली तर परीक्षेसाठीही त्याचा उपयोग होतो. हे कौशल्य आत्ताच अवगत करून घेतले तर पुढील उच्च शिक्षणामध्ये अनेक पुस्तकांचा अभ्यास करताना व अनेक प्रकारची माहिती लक्षात ठेवताना सहजगत्या या तंत्रांचा वापर होऊ शकेल.

अभ्यासातील स्वावलंबन

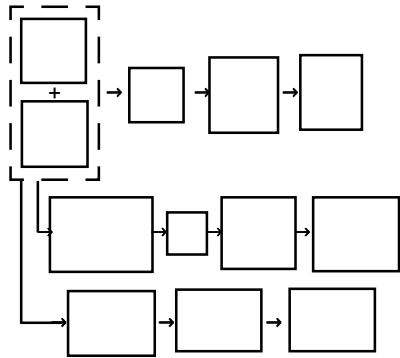
भाग - ३

अ

- महेंद्र सेठिया

माहितीची वेगळ्या पद्धतीने मांडणी करताना काही वेळा त्याचा वेगळा-मूळ अर्थ अधिक चांगला लक्षात येतो. त्यातून आकलनही वाढते. या सर्वच दृष्टींनी ही पायरी खूप महत्त्वाची आहे. यामध्ये जे विविध प्रकारचे तक्ते तयार करावयाचे असतात त्याची अगदी थोडक्यात ओळख या लेखात आपण करून घेऊ. कारण त्यासंदर्भात सविस्तर लेख ४ वर्षांपूर्वीच्या 'छात्र प्रबोधन'च्या अंकात येऊन गेला आहे.

१. ओघतक्ता : जेव्हा दिलेल्या माहितीत एकमेकांवर आधारित अनेक घटक, घटना प्रक्रिया असतात तेव्हा अशी

आकाशीचे निळे नभांगण उदारत्वाचे देई दर्शन, क्षमाशील होण्यासाठी हवे का असे विशाल मन.

२३

सौ. विद्या करंबेळकर यांच्याकडून प्रबोधकांना कल्पक होण्यासाठी शुभेच्छा!

माहिती ओघतकत्यात लिहिणे सोपे जाते. सुरुवातीला निरनिराळ्या घटना एकाखाली एक लिहा. त्यातील महत्त्वाच्या घटनांचा क्रम लावा. एकावेळी घडलेल्या घटना एका चौरसात लिहा. या घटना लिहिलेले चौरस बाणांनी जोडा म्हणजे ओघतक्ता तयार होईल.

याचप्रकारे रसायनशास्त्रातील निरनिराळ्या धातूंचे व अधातूंचे निष्कर्षण करण्याच्या प्रक्रिया, इतिहास व भूगोलातील काही घटना, भाषेतील कथानकातील प्रसंग यासाठी ओघतकत्याचा वापर करता येईल.

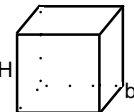
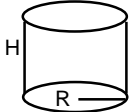

२. तुलनात्मक तक्ते : या तक्त्यांमध्ये माहितीची मांडणी काही मुद्यांमधील साम्य व

फरक लक्षात यावा अशा पद्धतीने केलेली असते. ज्या मुद्द्यांच्या आधारे साम्य अथवा भेद लक्षात येतो असे मुद्दे सर्वात डावीकडे लिहून, ज्या ज्या घटकांची एकमेकांशी तुलना करावयाची आहे असे सर्व उजवीकडे एकेका स्तंभात लिहावे.

आणि त्या त्या मुद्द्याच्या आधारे त्या घटकाचे मोजक्या शब्दांत वर्णन करावे. यामुळे अगदी थोडक्यात अनेक गोष्टी चटकन नजरेसमोर येतात. भूगोलातील निरनिराळ्या हवामान प्रदेशांची तुलना करणारा तक्ता तयार करता येईल. पर्जन्य, तापमान, हवामान, वनस्पती, प्राणी, घरे,

व्यवसाय, भूवैशिष्ट्ये इ. मुद्यांच्या आधारे टुंड्रा, तैगा, सुदान इ. हवामान प्रदेशांची तुलना एका कागदात लिहून काढता येईल. त्याचप्रमाणे जीवशास्त्रातील प्राण्यांचे प्रकार, वनस्पतींचे प्रकार, इतिहासातील विविध कालखंडांची, संस्कृतीची, युद्धांची, व्यक्तींची तुलना करता येईल.

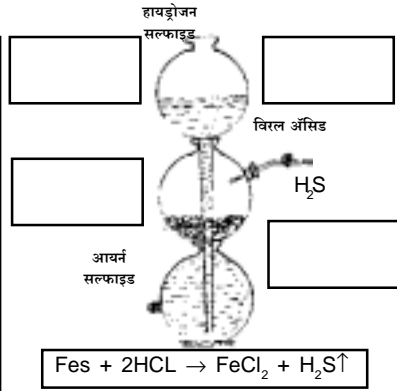
३. आकृती तक्ता : या तक्त्यात आकृतीभोवती त्या धड्यातील सर्व माहिती गुंफलेली असते. चित्र लक्षात ठेवण्याची आपली क्षमता शब्द लक्षात ठेवण्यापेक्षा अनेक पटींनी जास्त आहे. त्यामुळे मुख्य आकृती लक्षात राहिल्यावर उर्वरित माहिती पाठोपाठ लक्षात राहणे सोपे जाते. भूगोलात आकृती, नकाशा, शास्त्रामध्ये विविध

घनाकृती	लंबचिती	लंबवृत्तचिती	शंकू
आकृती			
घनफळ	$l \times b \times H$	$\pi R^2 H$	$\frac{1}{3} \pi R^2 H$
वक्रपृष्ठफळ	—	$2\pi R^2 H$	$\pi R l$
एकूण पृष्ठफळ	$2(lb + bH + lH)$	$2\pi R(R + H)$	$\pi R(l + R)$

आकृत्या, किरणाकृती इ.च्या भोवती, भाषा-इतिहास यामध्ये चित्रांच्याभोवती त्यासंबंधीची सर्व माहिती आकर्षक रचनेमध्ये लिहून काढली तर ती सहज लक्षात राहील.

माहितीची पुनर्मांडणी अजून अनेक प्रकारांनी करता येते. तूर्तास नमुन्यादाखल

छात्र प्रबोधनची विविध पुस्तके संग्रही ठेवा, स्थानिक कार्यालयांतून खरेदी करा.

हे तीन प्रकार पुरेसे आहेत. प्रत्येक धड्यासाठी हे सर्व प्रकार वापरून बघायचे नाहीत. त्या त्या विषयाच्या व धड्यातील आशयाच्या अनुषंगाने यातील एखादा प्रकार वापरून पाहावा.

अभ्यासाची पुढची पायरी उजळणी. अनेकवेळेला पुस्तके-वह्या पुनःपुन्हा वाचणे म्हणजेच फक्त उजळणी अशीच अनेकांची समजूत असते. असे वाचन करायचा कंटाळा येतो. पुस्तक-वही समोर असल्याने आपल्याला सगळे येत आहे असा भास निर्माण होतो. त्यामुळेही अभ्यास करावासा वाटत नाही. आणि म्हणूनच वेगवेगळ्या पद्धतींनी उजळणी करणे आवश्यक आहे. उजळणीचा एक प्रकार म्हणजे १०-१५ गुणांच्या स्वतःच **छोट्या छोट्या प्रश्नपत्रिका तयार करणे** व रोज किंवा एकाड एक दिवस एकेका विषयाच्या अशा छोट्या प्रश्नपत्रिका लेखी किंवा तोंडी, **पुस्तक अथवा वहीत न पाहता सोडविणे.** ज्या प्रश्नांची उत्तरे येणार नाहीत त्यासाठी थोडा आठवण्याचा प्रयत्न करून नंतर वही-पुस्तकाच्या आधारे त्याचे

उत्तर पाहणे, २-३ वेळा वाचणे. असे केल्यास उजळणीतही रस निर्माण होतो. प्रारंभी एकाच धड्यावरील २-४ प्रश्नांची छोटी प्रश्नपत्रिका काढून ठेवावी. त्यानंतर २-३ धड्यांवरील प्रत्येकी १-२ प्रश्न एकत्र करून प्रश्नपत्रिका तयार करावी. प्रश्नपत्रिका ४-६ दिवस आधीच तयार करून ठेवावी. मित्रांमध्ये अशा प्रश्नपत्रिकांची देवाणघेवाण करावी.

उजळणीचा दुसरा प्रकार म्हणजे **मनन-आठवणे.** पुस्तक-वही काहीही समोर नसताना एखादा धडा त्यातील पाठ्यांश, आकृत्या, चित्रे, नकाशे डोळ्यासमोर आणण्याचा प्रयत्न करणे. प्रारंभी हे जमणार नाही. अगदीच धुसर धुसर चित्र दिसेल. त्यावेळी ते पुस्तक-वही उघडून पुन्हा एकदा वाचणे व नंतर पुन्हा डोळे मिटून त्यातला आशय (वाक्येच्या वाक्ये शब्दशः आठवणे अपेक्षित नाही) डोळ्यासमोर आणण्याचा प्रयत्न करणे. असा सराव आठवड्यातून अर्धा-पाऊण तास करायला सुरुवात केली तर परीक्षेच्या वेळी अनेक गोष्टी सहज नजरेसमोर येतील अन् मग परीक्षेच्या वेळी आठवत नाही असे फारसे होणार नाही.

आपल्याला जे समजले आहे ते स्वतःच्या शब्दात **दुसऱ्याला समजावून सांगणे,** गटात अभ्यास करताना एकमेकांना प्रश्न विचारून व त्याची उत्तरे देऊनही उजळणी चांगली होऊ शकते.

साधारणपणे रोज शिकविलेल्या भागाचे भरभर वाचन, आठवड्यातून एकदा सविस्तर वाचन, छोट्या प्रश्नपत्रिकांद्वारा उजळणी, महिन्यातून एकदा पाठांतर,

गतशः अभ्यास, मनन अन् परीक्षेपूर्वी विस्तृत उजळणी केली तर लक्षात राहायला अडचण पडू नये.

हे सर्व ज्ञाले तुमच्या पाठ्यपुस्तकातील धड्यांबाबत. पण अभ्यास सर्वांगीण आणि परिपूर्ण व्हायचा असेल तर पाठ्यपुस्तकातील विषयांच्या अनुषंगाने अवांतर वाचनही तितकेच महत्त्वाचे आहे. विविध वृत्तपत्रांमधील अन्य नियतकालिकांमधील लेख, संदर्भग्रंथ, ग्रंथालयातील अन्य पुस्तके या सर्वांमधून अभ्यासक्रमाशी निगडित पण त्याच्या थोडे बाहेरचे वाचन विषयाची समज वाढण्यासाठी, स्वतःचा त्यावर विचार होण्यासाठी, व्यवहाराशी त्यांची सांगड घालण्यासाठी निश्चितच उपयोगी पडतो. परीक्षेतील उत्तम गुणांबरोबरच एखाद्या विषयातील सखोल अभ्यास, व्यासंग वाढवणेही तितकेच महत्त्वाचे मानायला हवे.

या सर्व पायऱ्यांच्याद्वारा अभ्यास करायचा म्हटला तर वेळेचे नियोजन मात्र करायला हवे. अभ्यास काय करायचा याचा प्रश्न यापुढे निश्चितच पडणार नाही. पण अभ्यासाचा अतिरेक किंवा त्यातील एकाच तंत्राचा अतिरेकही करून चालणार नाही. हेही लक्षात ठेवायला हवे.

अभ्यास अधिक रंजक होऊ शकतो, एवढे जरी या अभ्यास पायऱ्या वापरता वापरता तुमच्या लक्षात आले आणि स्वतःचा अभ्यास स्वतः करण्यातही मजा असते हे तुम्ही अनुभवायला लागलात तर हळूहळू यातलं सगळं तुम्हांला जमायला लागेल. तुम्हा सर्वांना ते नक्कीच जमेल जर तुम्ही मनापासून याचा सराव केलात तर. त्यासाठी तुम्हांला शुभेच्छा.

प्रा.महेन्द्र सेठिया, ज्ञान प्रबोधिनी, ५१०
सदाशिव पेठ, पुणे ३०.

अनुभव आणि निखळ आनंद यांचा खजिना मुलींसाठी तंबूतील शिबिर व गिरिभ्रमण

कालावधी : १५ ते २२ नोव्हेंबर १९९६.

स्थळ : पुणे जिल्ह्यातील निसर्गरम्य परिसरात.

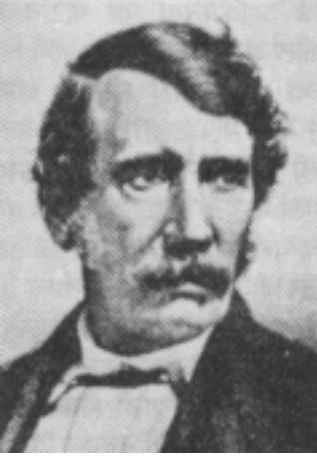
शुल्क : रु. ३५०/- (शिबिर काळातील प्रवास, भोजन, निवास इ. सह)

वयोगट : ८ वी ते १२ वी पर्यंतच्या सभासद असलेल्या मुलींसाठी. शिबिराबाबतचे अन्य तपशील १ ऑक्टोबरनंतर स्थानिक कार्यालयांमध्ये उपलब्ध होतील. लवकरात लवकर नावे नोंदवून निश्चिती करावी.

(मुलांसाठी शिबिराची निश्चिती व्हायची असून ८ वी ते १२ वीच्या इच्छुक सभासदांनी मुख्य कार्यालयामध्ये पत्राद्वारा आपली येण्याची इच्छा १५ सप्टेंबरपर्यंत कळवावी. प्रतिसादावर आधारित शिबिराची निश्चिती केली जाईल. त्याचे तपशील पुढील अंकात छापले जातील. शिबिर दिवाळीच्या सुट्टीतच असेल.)

‘आफ्रिकेच्या कृष्णविवरात’

निनाद बेडेकर

अत्यंत विलोभनीय दृश्य होते ते! मैलभर रुंदीची झांबेझी नदी सर्व शक्तिनिशी, ३५० फूट उंचीवरून कोसळत होती. पाण्याचा प्रचंड प्रपात पाताळात झेपावत होता. खाली खडकांवर आपटणाऱ्या पाण्याचा प्रचंड घनगंभीर आवाज येत होता. पाण्याच्या तुषारांचे ढग धुमसत वर उसळत होते. दरीतील मधल्या भागात इंद्रधनूचा पूल दृश्यमान झाला होता.

डॉ. डेव्हिड लिव्हिंग्स्टन निसर्गाचे ते अवर्णनीय रूपडे एकटक पाहत होता. झांबेझीवरील एका सुंदर धबधब्याचा शोध त्यानं लावला होता. धूमकेतूच्या शेपटीसारखी धुम्मस उसळली होती. आनंदाने बेभान होण्यासारखं दृश्य ते! लिव्हिंग्स्टनच्या डोळ्यात पाणी तरळलं. अश्रू! पण ते हर्षाचे नव्हते. ते होते एका स्वप्नभंगाचे! होय. त्या प्रचंड धबधब्यानं, इंग्रजी व्यापारी जहाजं, जलमार्गानं, आफ्रिकेच्या पोटात घेऊन येणाऱ्या ‘गॉड्स

हायवे’ चा शोध लावण्याचं लिव्हिंग्स्टनचं स्वप्न उद्ध्वस्त केलं होतं! आफ्रिकींच्या ‘आवाज करणाऱ्या’ धुराने या धर्मोपदेशक प्रवाशाचं स्वप्न पार करपवून टाकलं होतं.

डॉ. डेव्हिड लिव्हिंग्स्टन हा एकोणिसाव्या शतकातील आफ्रिकेचा सर्वात प्रसिद्ध आणि कडवा प्रवासी होता. फ्लॉरेन्स नाइटिंगेलनं म्हटलं होतं. “त्याच्या पिढीतील तो सर्वश्रेष्ठ मानव होता!”

१९ मार्च १८१३ ला स्कॉटलंडमधील ब्लेनटायर नावाच्या एका गावात लिव्हिंग्स्टनचा जन्म झाला. नील आणि अँग्रेस हे त्याचे आईवडिल गरिबीत दिवस काढत होते. एका कापड-गिरणीच्या आवारातच १४’Xh १०’ एवढ्या जागेत डेव्हिड, त्याचे आई-वडील, तीन भाऊ आणि दोन बहिणी असे आठजण राहत होते. याच डेव्हिडने पुढे आभाळाचं छत माथी धरलं आणि धरित्रीची कुशी केली. चार भिंतींची ती फळी फोडून अज्ञाताचा वेध घेणारा, आफ्रिकेचा सर्वश्रेष्ठ प्रवासी तो ठरेल अशी यत्किंचितही शंका कोणाला आली नसेल. दहा वर्षांचा असतानाच त्याला कापडगिरणीत नोकरी लागली. एकाग्रता आणि कामाशी एकरूपता या डेव्हिडच्या गुणांची जाणीव सर्वांनाच झाली. वयाच्या २२ व्यावर्षी

इथे जळाच्या खोल तळाशी इंद्रधनूचे गाव असावे! दर्यावर मग मोरपिसांचे विशाल पंख का न दिसावे! | २७

व्हिडिओकॉन व्हि.सी.आर.लि. तर्फे प्रबोधकांना शुभेच्छा!

त्याने इंग्रजीखेरीज ग्रीक भाषा आत्मसात केली. थिऑलॉजी आणि वैद्यकशास्त्राचे धडे घेतले. १८४० मध्ये त्याने ग्लासगो येथून वैद्यकीय शास्त्राची पदवीही मिळवली. वडिलांच्या आग्रहाखातर तो धर्मोपदेशक होण्यास तयार झाला.

लंडन मिशनरी सोसायटीने धर्मप्रसारासाठी त्याला अफ्रिकेत पाठवावयाचं ठरवलं. १८४१ मध्ये डेव्हिड पोर्ट एलिझाबेथला उतरला. बेचुआनालँडमधील 'कुरुमन' येथे रॉबर्ट मोफाटचा मदतनीस म्हणून काम करण्याचे आदेश त्याला मिळाले होते.

भरपूर पायी चालणे, क्वचित खेचरांच्या पाठीवरून प्रवास करणे याची त्याला सवय झाली. एवढेच नव्हे तर आवड निर्माण झाली. अशिक्षित, असंस्कृत आफ्रिकी त्याला आवडू लागले. प्रवासाची त्याची क्षमता मोठी होती. डेव्हिडने सात वर्षे मिशनचे काम करण्यात घालविली. पण त्याच पिंड धर्मोपदेशकाचा नव्हताच. आफ्रिकेच्या वातावरणाने त्याला भुरळ घातली. प्रवास करावा, लोकांना भेटावे आणि सर्वात प्रमुख म्हणजे इंग्रजी जहाजे आफ्रिकेच्या पार पोटात येऊ शकतील

असा जलमार्ग शोधण्याचे विचार त्याच्या मनात घोळू लागले. दरम्यान त्याने मेरी मोफाटला लग्नाची मागणी घातली आणि तिनेही या वेड्या प्रवाशाशी लग्नाला मान्यता दिली. वडिलांच्या बरोबर अनेक वर्षे अफ्रिकेत राहिल्यामुळे तेथील खडतर जीवनाची ओळख मेरीला झाली होती. संकटांशी सामना करण्याची मानसिक आणि शारीरिक क्षमता या जोडण्यात निर्माण झाली होती.

आजारपण, भाषा, आचार-विचार या अडचणींवर डेव्हिडने मात केली होती. तो आफ्रिकेशी समरस होत होता. एकदा सिंहाने केलेल्या हल्ल्यात त्याचा डावा हात कायमचा जायबंदी झाला. स्थानिक मंडळी, अनेक शिकारी, जमातींचे प्रमुख त्याचे मित्र झाले होते. यातच विल्यम ऑसवेल हा श्रीमंत शिकारी होता.

आफ्रिकेच्या काळ्या अंतरंगाची अंधुक माहिती कानी पडल्यावर डेव्हिडने आपली पहिली मोहीम आखली. १८४९ मध्ये हे दोघे, कुरुमन-माबोत्सावरून उत्तरेकडे निघाले. अटलांटिक अथवा हिंदी महासागरातून आफ्रिकेच्या पोटात येणारा सोयिस्कर जलमार्ग शोधण्यासाठी ते निघाले

होते. कलाहारी वाळवंटाचा पूर्वेकडचा भाग त्यांनी पार केला आणि ते अंगामी सरोवराच्या तीरावर आले. तेथे त्यांनी जलाशयांनी आणि

नद्यांनी भरलेल्या अफ्रिकेच्या अंतरंगाची माहिती मिळाली. येथेच अफ्रिकेतील मकोलोलो या लढवऱ्या जमातीचा प्रमुख सेबिच्युएन हा त्याचा मित्र झाला. सेबिच्युएनने डेव्हिडला भारवाहक माणसे आणि इतर मदत केली. परंतु मलेरिया, इतर जमातींचे हल्ले आणि आजारपण यातून सुटका न झाल्याने त्यांना परतावे लागले. पण सेबिच्युएनशी कायमचे ऋणानुबंध जडले. दुर्दैवाने त्यांच्या या भेटीनंतर तीन आठवड्यांनी न्युमोनिया होऊन सेबिच्युएन मृत्यू पावला. परंतु त्याचा भाचा सेकेलतू याने डेव्हिडशी मैत्रीचे संबंध कायम ठेवले. या थोड्याशा फसलेल्या मोहिमेत थोडेसे यशही सामावले होते. चोबे नावाची नदी मिळाली होती. गुलामांच्या व्यापाराची माहितीही मिळाली होती. डेव्हिड लिव्हिंग्स्टन अरब लोक करत असलेल्या

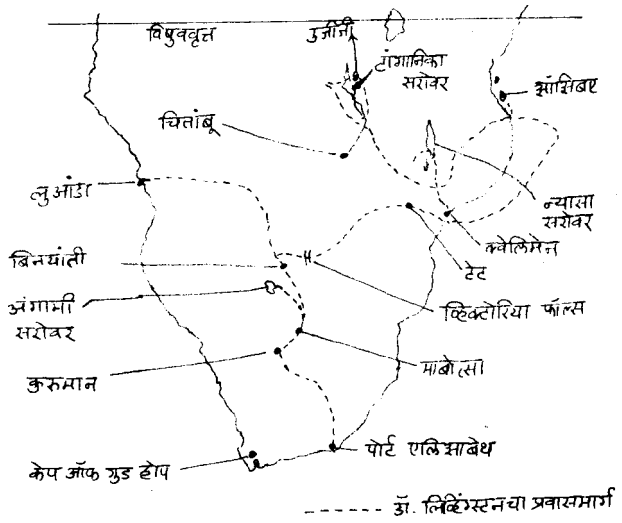
या गुलामांच्या व्यापाराच्या पूर्ण विरुद्ध होता.

बाहेरून व्यापारउदीम आणून येथील समाज सुसंस्कृत केल्याखेरीज ही गुलामगिरी बंद होणार नाही असे लिव्हिंग्स्टनच्या मनाने घेतले. त्याची मिशनरी वृत्तीही संपतच आली होती. प्रवासाच्या दुर्दम्य इच्छेने उचल खाल्ली. गुलामांच व्यापार बंद

पाडणे आणि व्यापारी मार्ग ठरवणे, हे त्याच्या आयुष्याचे ध्येय झाले.

बायकामुलांना इंग्लंडला पाठवण्याचा निर्णय त्याने घेतला. त्यांना बोटीवर बसवून तो एकटाच शोशेकेला परत आला. सेकेलेतू आणि ऑसवेल् यांनी त्याला खूपच मदत केली.

आता पश्चिमेकडे प्रवास सुरू करण्याचे डेव्हिडने ठरवले. १८५६ मध्ये या त्याच्या 'सुप्रसिद्ध' प्रवासाला सुरुवात झाली. सेकेलेतूने डेव्हिडला २७ भारवाहक, खेचरं आणि हस्तिदंत अशी बरीच मदत केली आणि तो जर बंदुका, पिस्तुले अशी हत्यारे घेऊन परत आला तर राणी व्हिक्टोरियाशी 'करार' करण्याचे त्याने आश्वासन दिले ! ११ नोव्हेंबर १८५६ ला डेव्हिड लिव्हिंग्स्टन लिनयांतीहून निघाला.

पुढचे सहा महिने खडतर प्रवासाचे, दुर्दम्य इच्छाशक्तीचे, संकटांचे उरले. माशा, डास, चिलटांच्या थव्यांचे हल्ले, मलेरिया, जुलाब इत्यादी व्याधी, जंगले, डोंगर नद्या यातून प्रवास सुरू राहिला. 'माझ्यात शेवटचा श्वास असेपर्यंत मी पुढेच जाणार' असे म्हणत डॉ. डेव्हिड लिव्हिंग्स्टन चालतच राहिला. वाटेत प्रत्येक जमातीने त्यांच्याकडून खंडणी उकळली. त्यांचे मकोलोलो भारवाहकही पळून परत जाण्यास निघाले. त्यांची नाकीदुरी काढून त्यांना पुढे चालत ठेवण्यात डेव्हिडने यश मिळवले. १८५४ च्या एप्रिल महिन्यात त्याची दिंडी लुआंडाला आली. येताना त्याला खेचरे मारून त्यांचे मांस, सर्व मालमत्ता, स्वतःचे कपडे, टोप्या इत्यादी सामानही घावे लागले होते. पण डेव्हिड याही परिस्थितीत नोंदी ठेवत होता. दिवसातून तीनदा तापमानाचे टिपण करत होता. बॅरोमीटरचे रीडिंग घेत होता.

लुआंडाला पोर्तुगीज व्यापाऱ्यांनी डेव्हिडला खूप मदत केली. पण अँटलांटिक

समुद्राचे पाणी पाहिल्यावर त्याच्या मकोलोलो भारवाहकांना जगाचा हा अंतच असल्याचे वाटले !

येथून त्याची टिपणे लंडनला पाठवण्यात आली. ती प्रसिद्ध झाल्यावर जगाची आफ्रिकेबद्दलची उत्कंठा फार वाढली. त्याचा हा सोळाशे किलोमीटरचा प्रवास अतुलनीय गणला गेला. डेव्हिड परतीच्या प्रवासाला निघाला. लिनयांतीला आलादेखील! पण त्याचे लक्ष आता परत पूर्वेकडे लागले. सेकेलेतूने त्याला १०० माणसे दिली. याच प्रवासात त्याने 'व्हिक्टोरिया फॉल्स' पाहिला. त्याचे स्वप्न भंगले, पण त्याने झांबेझी नदीतून प्रवास सुरूच ठेवला. 'ट्रेड रूट' मिळणं अवघड किंबहुना अशक्य असल्याची जाणीव त्याला झाली. पण तरीही तो चालतच राहिला. पोर्ट टेट येथून केलिमेनला आला. आपल्या आफ्रिकन पोर्टर्सना तेथेच ठेऊन तो इंग्लंडला आला. इंग्लंडला त्याचे जंगी स्वागत झाले. पण मिशनची नोकरी सुटली. 'मिशनरी ट्रॅव्हल्स' हे पुस्तक त्याने लिहिले.

त्याच्या ३०,००० प्रती खपल्या. पण केलिमेन येथे ठेवलेले मकोलोलो त्याला आठवले. आफ्रिका त्याला स्वस्थ बसू देईना. तो परत निघाला. त्यात त्याची पत्नी वारली. तिच्या मृत्यूचे त्याला फार दुःख झाले.

डेव्हिड परत आफ्रिकेत आला. मकोलोलोना त्याने परत आपल्या मुक्कामावर आणले. १८६६ मध्ये त्याने परत प्रवासाला सुरुवात केली. लेक न्यासाचा शोध लावला. काँगो आणि नाईलच्या उगमाचा शोध लावत असताना तो आजारी पडला. माणसांची, गुलामांची कत्तल त्याने पाहिली. ज्या गुलामांच्या व्यापाऱ्यांविद्ध तो सामना देत होता त्यांचीच मदत घेण्याची वेळ त्याच्यावर आली. १० नोव्हेंबर १८७१ मध्ये टांगानिका सरोवराच्या काठावर असलेल्या उजीजी या गावात त्याला शोधावयास आलेल्या हेन्री मॉर्टन स्टॅन्लेशी त्याची भेट झाली. त्या भेटीने लिब्व्हिंग्स्टनमध्ये परत उत्साह संचारला, “यू हॅव ब्रॉट मी न्यू लाईफ” असे तो हेन्रीला म्हणाला. परंतु पुढच्या अठरा महिन्यातच तो मृत्युमुखी पडला. शेवटपर्यंत तो नकाशे काढत होता. नोंदी, टिपणे काढत होता. औषधे पळवली गेली असता, संपूर्ण लुबाडला गेला असता दुर्दम्य इच्छाशक्तीच्या जोरावर डॉ. डेव्हिड लिब्व्हिंग्स्टन आफ्रिकेच्या जंगलातून चालत राहिला. व्यापारी जलमार्गाचा शोध लावण्याचे त्याचे स्वप्न होते. त्यासाठी त्याने हजारो किलोमीटर्स पायी चाल केली.

नवीन नद्या नकाशावर आणल्या, धबधबे, सरोवरे यांचा शोध घेतला. आफ्रिकेच्या कृष्णविवरात तो रममाण झाला. ३० एप्रिल १८७३ मध्ये ‘चितांबू’ नावाच्या छोट्या खेड्यात एका झाडाखाली त्याला मृत्यू आला. पण पुढे आक्रीत घडले! सुसी आणि चुमा या त्याच्या दोन गड्यांनी त्याचे हृदय आणि व्हिसेरा काढून तेथेच पुरला. त्याचे शरीर उन्हात वाळवले आणि नंतर व्यवस्थित झाकून १६०० कि.मी.चा पायी प्रवास करत हे दोघे त्यांच्या ‘बिलव्हड मास्टर’ चे शरीर, सामान-सुमान, पुस्तके, टिपणवह्या वगैरे घेऊन ते झांजिबारला आले! जहाजातून पुढे डेव्हिड लिब्व्हिंग्स्टनचे शव इंग्लंडला आणण्यात आले. १८ एप्रिल १८७४ मध्ये त्या शवावर वेस्टमिन्स्टर अँबेमध्ये अंत्यसंस्कार करण्यात आले. डॉ. डेव्हिड लिब्व्हिंग्स्टने शरीर इंग्लंडला आले पण हृदय मात्र कायमचे आफ्रिकेत राहिले! त्याच्यामुळे बाहेरच्या जगाला आफ्रिकेच्या अंतर्गाची माहिती झाली. रॉयल जिऑग्राफिकल सोसायटीने सुसी आणि चुमाचा गौरव केला.

मुंबईतल्या वर्तमानपत्रांनी त्यावेळेला लिहिले,
“असा हा डॉ. डेव्हिड लिब्व्हिंग्स्टन हिंदुस्थानला कधी मिळणार?”

□□

निनाद बेडेकर

१०५/१४ स्वानंद ५, हरिकृष्ण मंदिर पथ,
 पुणे - १६.

शोधा म्हणजे सापडेल ते, जे कुढण्याने मिळत नसे, धावत धावत रहा सारखे, शक्तियुक्ती तेथ वसे. ३१

छात्र प्रबोधन मासिकसाठी जाहिराती मिळवून घ्या. दर-अर्धे पान रु. १००/- पूर्ण पान रु. १,५००/-

गेल्यावेळी आपण संगणकाची तोंडओळख करून घेतली. पण हा संगणक दिसतो कसा? त्याचे वेगवेगळे भाग कोणते? त्यांची मुख्य कामे कोणती? याची ओळख आपण या लेखात करून घेऊ या. तीन मुख्य भागांकडे संगणकाची विभागणी करता येईल. विविध प्रकारची माहिती आपण जशी आपल्या ज्ञानेंद्रियांद्वारे मेंदूपर्यंत पोहोचवतो तशी कीबोर्ड (कळसंच), माऊस, स्कॅनर व तबकड्या यांच्याद्वारा माहिती संगणकाच्या आतमध्ये घेतली जाते.

त्यांना इनपुट डिव्हायसेस म्हणतात. मध्यवर्ती प्रक्रिया करणारा विभाग हा संगणकाचा मेंदू असतो. तर विविध प्रक्रिया करून आपल्यापर्यंत माहिती पोहोचविण्यासाठी संगणकाचा पडदा (मॉनिटर), प्रिंटर व तबकड्या यांचा उपयोग होतो. यांना आउटपुट डिव्हायसेस असे म्हणतात.

मध्यवर्ती प्रक्रिया करणाऱ्या विभागाला इंग्रजीत 'सेंट्रल प्रोसेसिंग युनिट' असे म्हणतात. आपल्या शरीरात मेंदू जे काम करतो, तेच काम संगणकात हा विभाग करतो. याला आपण 'संगणकाचा मेंदू' म्हणू या. हा सर्व गणिती आकडेमोड आणि तर्क वापरायच्या गोष्टी तो करतो. संगणकाच्या पडद्याखाली किंवा कधी शेजारी जो मोठा चौकोनी डबा ठेवलेला असतो, त्याच्या आत हा मेंदू असतो. तो बाहेरून दिसत नाही.

'कीबोर्ड' हा टंकलेखनाच्या कीबोर्डसारखाच असतो. यावर इंग्रजी अक्षरे आणि अंक असलेली निरनिराळी सुमारे १०० बटने असतात. ही बटने किंवा कळ दाबून आपण आपल्याला हवी ती माहिती संगणकात टंकलिखित किंवा टाईप करून साठवू शकतो.

संगणकाचा पडदा हा दूरदर्शनच्या पडद्यासारखाच दिसतो. यावर आपण संगणकात साठविलेली माहिती किंवा चित्रे पाहू शकतो. पडद्यावरती माहिती दाखवण्याचे काम जो भाग करतो, त्याला 'मॉनिटर' असे म्हणतात. संगणकावरती माहिती साठवण्यासाठी तबकड्या (डिस्कटस्) वापरतात. या तबकड्या म्हणजे आपल्या वह्यांसारख्याच असतात. वहीत जशी आपण माहिती लिहून साठवू शकतो, परत काढून वाचू शकतो, नको असल्यास खोडून टाकू शकतो; तशीच माहिती लिहून ठेवायला आणि परत काढून वाचायला संगणक तबकड्या वापरतो. तबकडीवरची माहिती जर आपल्याला कागदावरती हवी असेल, तर ती छापण्यासाठी छपाईचे यंत्र म्हणजेच 'प्रिंटर' वापरतात.

संगणकाच्या पडद्यावर आकृत्या, रेघा, वर्तुळे, चित्रे इ. काढण्यासाठी 'माऊस' नावाचे छोटे यंत्र वापरतात. यावर २ किंवा ३ बटने असतात. ही बटने दाबून आणि माऊस हलवून आपण आकृत्या किंवा चित्रे काढू शकतो. कागदावर पूर्वीच काढलेली चित्रे किंवा फोटो संगणकात साठवायचे असेल, तर 'स्कॅनर' नावाचे यंत्र वापरतात.

आता तुम्ही जेव्हा संगणक पाहाल, तेव्हा त्याचे वेगवेगळे भाग ओळखाल ना?

प्राजक्ता महाजन, कृषि-तांत्रिक विद्यालय, खेड-शिवापूर, ता. हवेली, जि. पुणे

मोठमोठ्या शहरातून सार्वजनिक गणेशमंडळे असतात. त्यांच्याजवळ वर्गणीद्वारे अमाप पैसा गोळा होतो व त्यामुळे गणपतीची आरास फार मोठ्या प्रमाणावर करणे त्यांना शक्य असते. महाराष्ट्रात घरोघरी गणपती स्थापना केली जाते व जागेनुरूप व सांपत्तिक स्थितीनुसार कमीजास्त प्रमाणात प्रत्येक घरातून आरास करून गणपतीची स्थापना केली जाते.

कमी खर्चातून, घरात अडगळीत पडलेल्या वस्तूंपासून जिवंत व सुंदर आरास कशी निर्माण करता येईल? हे पाहूया. ही आरास करण्यास मुख्यतः लहान बाहुल्यांची आवश्यकता असते. ह्या बाहुल्या साधारण ५ ते ५॥ इंच उंचीच्या तयार केल्यामुळे आरास करण्यास जागा कमी लागते. त्यांची शरीरे घरच्या घरी कशी तयार करावयाची? हे समजून

आगळी-वेगळी

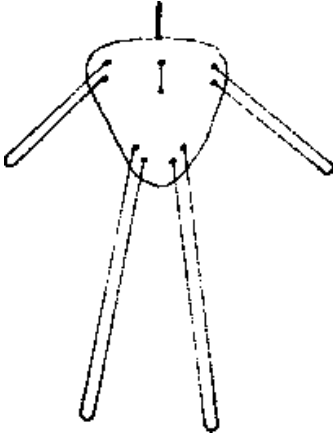
आरास

- जी. व्ही. अभ्यंकर

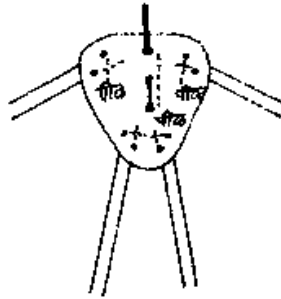
घेऊ या.

साहित्य : बारीक नरम लोखंडी तार, ३ मी.मी. जाडीचा प्लायवुडचा तुकडा, ड्रेसिंगसाठी वापरात येणारा कापूस, शिवणाचा बारीक दोरा, लाल व पांढरा पोस्टर कलर आणि ब्रश.

पुढील भाग

मागील भाग

मानेतील छिद्र

दिवा दिवा विझत असता, तेज तेवढे गोळा झाले, अनावर अंधाराला, एका घोटात पिऊन गेले.

३३

बुद्धिमत्ता चाचण्यांसाठी भेटा अथवा लिहा - प्रज्ञा मानस संशोधिका, ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे

कृती : प्रथम सोबतच्या आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे त्याच मापाचा व त्याच आकाराचा प्लायवुडचा तुकडा कापून घ्यावा. त्यावर आकृतीप्रमाणे कंपासच्या टोकाने १० भोके पाडा. आकृतीत दाखविल्याप्रमाणे दोन हात व दोन पायांचे ठिकाणी तारा पक्क्या करा. तसेच डोक्याचे ठिकाणी एक उभी तार पक्की करा. हातांची व पायांची लांबी बाहुलीच्या उंचीस प्रमाणबद्ध असावी. नंतर या सांगाड्यावर ड्रेसिंगचा कापूस गोल गोल गुंडाळावा व नंतर त्याला दोऱ्याने गुंडाळून पक्का करावा. हातांची, मनगटांची, मांड्यांची, पायाच्या खालच्या भागांची जाडी प्रमाणबद्ध राहिल याची काळजी घ्यावी. तसेच छाती, पोट, नितंब यावरसुद्धा योग्य जाडीचे कापसाचे वेष्टन करावे. अशारीतीने डोके सोडून शरीराचा पूर्ण सांगाडा तयार झालेला दिसेल. पायांच्या शेवटच्या टोकाना चिमट्याने दाबून त्यातून बारीक खिळा बसविता येईल असे छिद्र ठेवावे. या छिद्रातूनच खिळा ठोकून ह्या बाहुल्या लाकडाच्या फळीवर योग्य त्या ठिकाणी उभ्या करता येतात. अशारीतीने उभी केलेली बाहुली धक्का लागूनसुद्धा खाली पडत नाही. नंतर संपूर्ण शरीर ब्रशच्या साहाय्याने लाल व पांढरा रंग मिसळून केलेला रंग द्यावा व सांगाडे सुकू द्यावे.

देखावा कोणता करावयाचा याचा आराखडा आपल्या मनात योजून ठेवावा. त्या देखाव्याचे चित्र मिळाल्यास त्या

देखाव्यासाठी कोणकोणत्या गोष्टींची गरज आहे याची कल्पना करून त्या वस्तू आपल्या अडगळीतील वस्तूंपासून तयार कराव्यात. देखाव्यानुरूप या बाहुल्यांना वेगवेगळ्या प्रकारचे कपडे व दागिने घालून सजवावयाचे असते. त्यासाठी निरनिराळ्या आकर्षक रंगाचे कापडाचे तुकडे वापरावे व बाहुल्या सजवाव्या. ऐतिहासिक, पौराणिक, रामायण, महाभारत कालीन देखावे असल्यास त्या त्या कालानुसार असलेली वेशभूषा करावी.

चेहरे : त्यानंतर महत्त्वाचे व कौशल्याचे काम म्हणजे शाडूच्या मातीपासून चेहरे तयार करणे. त्यासाठी बाजारात मिळणारी शाडूची माती घ्यावी. माती भिजविताना त्यात कापूस घालू नये. भिजवलेल्या मातीच्या लहान गोळ्यातून चेहरा तयार करावयाचा असतो. त्यासाठी शिवणाच्या सुईचा मागचा भाग वापरून नाक, डोळे, ओठ, मान कान व केस असे डोक्याचे भाग कोरून काढून सुबक चेहरा तयार करावा. हे चेहरे ओले असतानाच त्याच्या मानेच्या खालच्या गोल पृष्ठभागावर मध्यावर तारेने अर्धा इंच खोल छिद्र करावे व चेहरे सावलीत ४/५ दिवस सुकू द्यावेत. चेहरे सुकल्यानंतर पांढरा व लाल रंग एकत्र करून त्या रंगाने चेहरे रंगवावे व काळ्या रंगाने भुवया, डोळे, केस मिश्या वगैरे बारीक ब्रशच्या साहाय्याने सुबक रंगवाव्या. त्यानंतर देखाव्याला लागणारी पार्श्वभूमी,

डूँईगपेपरवर रंगवून घ्यावी व या पार्श्वभूमीवर बाहुल्यांचा जिवंत देखावा उभा करावा. मागील पार्श्वभूमीला अनुरूप बाहुल्यांच्या जागा निश्चित कराव्या व त्यांना योग्य ते पवित्रे द्यावे. हात-पाय तारांचे असल्यामुळे या बाहुल्या हातातून व पायातून पाहिजे तशा वाकविता येतात. तसेच कमरेतूनसुद्धा मागे-पुढे वाकविता येतात.

अशारितीने बाहुल्यांची व देखाव्यातील इतर वस्तूंची योग्य ती जागा निश्चित करून बाहुल्या व वस्तूंची मांडणी करावी. बाहुल्या मात्र खिळ्याच्या साह्याने उभ्या कराव्या. संपूर्ण देखावा समतोल राहिल याची काळजी घ्यावी. त्यानंतर दिव्यांची योजना करून देखावा प्रकाशित करावा. बाहुल्या एकदा उभ्या केल्यानंतर त्या बाहुल्यांना योग्य ते चेहरे बसवावे. बाहुल्यांच्या मानेच्या ठिकाणी जी तार आहे, त्या तारेत मानेतील छिद्राच्या आधाराने चेहरा बसवावा. हा चेहरा

पाहिजे त्या दिशेने वळविता येतो.

बाहुल्या स्वतः तयार करून त्यांच्या साहाय्याने गणपती समोरील आरास कशी करता येईल हे आपणास सांगितले आहे. तेव्हा या पद्धतीने घरी गणपतीची आरास आपण निश्चितच करून पाहाल. आरास करण्यासाठी उदाहरणादाखल अभिमन्यूवध, कर्णार्जुन युद्ध, शरपंजरी भीष्म, जटायू वध, वालीसुग्रीव युद्ध, अष्टयाहून सुटका, शिवरायांचा राज्याभिषेक, अफजलखान वध, तुकारामांचे वैकुंठास प्रयाण, रेड्यामुखी वेद असे अनेक देखावे अशाच बाहुल्यांच्या माध्यमातून जिवंत करता येतील. कधीकधी देखाव्यासाठी प्राण्यांची आवश्यकता असते. (उदा. रेडा, हत्ती, कुत्रा, इत्यादी) ते तुम्ही करून पाहा. नवीन कल्पना सुचली की नक्की कळवा.

जी.व्ही. अभ्यंकर

९६, गणेशनगर, नागपूर ९.

संवाद भारतीय भाषांशी संकलन - श्री. विश्वनाथ पूरकर
कन्नड अनुवाद बंगाली अनुवाद

- प्रा. सुमन शेणॉय

- सौ. दास

रमेश - काय रे शेखर ? कुठे निघाला
आहेस?

- एनो शेखर ? एल्लिगे होरट्टिदिये?

- कीरे शेखर? कुथे जात्सशीश?

चंद्रशेखर - मी मंडईत जात आहे? तू पण
चल

- नानु तरकारी मार्केट्टीगे होगुत्ता इदेने
नीनू सह बा.

- आम्ही बाजारा जाच्छी, तुम्हीओ चलो.

रमेश - इथे मंडईमध्ये खूपच गाळे
आहेत.

- इल्ली मार्केट्टीनल्ली तुंबा चिक्क चिक्क
अंगडीगळु इवे.

- एखने बाजारे अनेक दोकान आच्छे.

चंद्रशेखर - येथील मंडईची इमारत प्रशस्त
वाहनतळ, उपहारगृह,
पेट्रोलपंप, पोस्टऑफिस इ.
सोईनी परिपूर्ण आहे.

- इल्लिय मार्केटिन कड्ड प्रशस्त वाहनतळ.
उपहारगृह, पेट्रोलपंप, पोस्ट ऑफिस इत्यादि
गळिंद परिपूर्णवागिदे.

- एखने बाजारे गाडी राखा जाएगा,
होटेल्, पेट्रोलबंप, पोस्ट ऑफिस एखने
एई शॉबजीनीश अनेक भालो व्यवस्था आच्छे.
आच्छे.

रमेश - या मंडईत कोणकोणत्या
भाज्या, फुले, फळे
बाहेरगावातून येतात?

-ई मार्केट्टिनल्ली याव्याव तरकारी, हुवू
हण्णु होरनाडिनिंद बरुत्तवे.

- एई बाजारे की की फूल, और फूल,
सब्जी बाईरे देशेथिके आशे?

चंद्रशेखर - अरे, येथे नाशिकची द्राक्षे,
नागपूरची संत्री, रत्नागिरीचे
हापूस आंबे तसेच अंजीर,
डाळिंब, पपई, मोसंबी ही

-अरे! इल्ली नाशिकदिंद द्राक्षे, नागपूरनिंद
कित्तकेहण्णु, रत्नागिरी इंद हाफूस मविन
हण्णु हागेये, अंजूर, डाळिंबा, पप्पाई, मुसंबी
ई हण्णुगळु बरुत्तवे, इदल्लदेये हुवूगळल्ली

-अरे, एखने बाजारे नाशिके अंगूर,
नागपुरे (Orange) कमोलॉलेबू, रत्नागिरे
हापूसआम, अंजीर, आताफल, पेपे, मुशंबी
ऐर्स शॉब फल आशे और फुले भीतरे

फिकट निळीने गविलेला कापूस मेधांचा, वरून कोणी गुलजार फिरविला हात कुसुंब्याचा!

विविध रोगांवर गुणकारी 'प्रबोधन सूक्ष्मौषधि' वापरा. संपर्क 'आयुर्वेद संशोधिका', ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे.

	फळे येतात. शिवाय फुलांमध्ये गुलाब, जाई, जुई, शेवंती, येतात.	गुलाबी, जाई, जुई सेवंती मल्लिगे, संपिगे, चेंडूहुवू तुंबा बरुत्तवे.	गुलाब, जाई, जुई, शेवंती, बेलिफूल, चाफा, गेंदाफूल ऐईशांब आशे.
रमेश चंद्रशेखर	- अरे ही, पण भाज्या सांग ना. - मंडईत कांदे, बटाटे, वांगी, भोपळा, टोमॅटो, सुरज, मटार, कोबी, फ्लॉवर तसेच पालेभाज्यात चवळी, शेषू, मेथी, पालक, तांबडा माठ, अळू इ. पालेभाज्या तसेच मोड आलेली कडधान्ये वाजवी किंमतीस मिळतात.	- अरे हो, आदरे तरकारिय विषय हेळू. - मार्केट्टिनल्ली इरूळ्ळी, बटाटे, बदनेकाई, कुंबळकाई, टोमॅटो, सुवर्णगेड्डे काँबेज, कोलिफ्लॉवर, हागेये, सोप्पुगळ्ळी अलसंडे, सबशकी, मेल्यंद, सोप्पु, पालक, केंपु राजगिरे, केसुविन एले हागेये मोकळे बंद धान्यगळू योग्यदरदल्ली सिगुत्तवे.	- अरे हे सब्जी की को आशे? - ऐई बाजारे प्याज, आलू, बेगून, लाऊ, निश्चिकुमोर, टोमॅटो, मोटोरशुरी, बांधीकोफी, फूलकोफी एरोखोन शॉबशाक, चवनी, शेषू, मेथी, पालक, लालशाक, आलूशाक ऐशेखोन शॉब बीची कम दामे पावाँजाय.
रमेश चंद्रशेखर	- याचे रहस्य काय ते सांग ना. - आमचे गाव मुंबई-आग्रा या राष्ट्रीय हमरस्त्यावर केंद्रस्थानी आहे. शिवाय सहकारी तत्त्वावरील खरेदी विक्री संस्थांच्या प्रामाणिक व्यवहाराची जोड आहे.	- ई एल्लदर रहस्यवेनु स्वल्प हेळुत्तिया? - नम्म ऊरू मुंबई-आग्रा ई राष्ट्रीय हेदरिय मुख्यस्थान दल्लिदे. अळुदेये सहकारी तत्त्वदिदं खरीदि विक्री नदेसुव संस्थेय प्रामाणिक व्यवहारद प्रयत्नवागिदे.	- अरे ऐशांब सिक्रेट की बोल ना? - आमादेर गाव बंबई आग्रा नॅशनल हायवेवर आच्छे और सहकारी तत्त्वावर केना ब्रिकी कोरा संस्था प्रामाणिक व्यवस्था कोरा आच्छे.
रमेश	- वा, फारच छान!	- व्हा, तुंबा ओळ्ळुदे	- वा खूब भालो

‘मी’ पण ज्यांचे पक्व फळापरि सहजपणाने गळले हो! जीवन त्यांना कळले हो!!

होऊ या सभासद छात्र प्रबोधनचे, रुजवू या बीज मनी राष्ट्रसेवेचे!

संयोजक प्रशिक्षण शिबिर

गेले वर्षभर महाराष्ट्रात ठिकठिकाणी पालकांचे मेळावे झाले. विद्यार्थ्यांना अभ्यासातील गुणांपलीकडे नेऊन त्यांच्यामध्ये व्यवहारज्ञान, आत्मविश्वास, संवेदनशीलता, सर्वांगीण विकासाची जाण व प्रेरणा, सामाजिक जाणीव, धडपड करण्याची जिद्द, उर्मी इ.चा विकास व्हावा व त्यासाठी शाळेबाहेर विविध कार्यक्रम व्हायला हवेत अशी तीव्र अपेक्षा बहुसंख्य पालकांनी व्यक्त केली.

ज्ञान प्रबोधिनीच्या शिक्षण प्रणालीत या सर्वच गोष्टींना विशेष महत्त्व असून गेली २५-३० वर्षे यासाठी अनेक प्रकारचे उपक्रम ज्ञान प्रबोधिनीमध्ये होत आहेत. महाराष्ट्रात ठिकठिकाणी हे उपक्रम पोहोचविण्यासाठी ज्ञान प्रबोधिनीचे प्रयत्न चालू आहेतच. तथापि उपलब्ध मनुष्यशक्तीचा विचार करता त्याला मर्यादा आहेत.

वेगाने बदलत चाललेल्या परिस्थितीवर मात करण्यासाठी आपल्या मुलामुलींकरिता हे कार्यक्रम तातडीने गावोगावी सुरू व्हावेत असे अनेक पालकांना वाटते. काहींची वेळ द्यायची तयारी आहे, पण कार्यक्रम कोणते करावेत? कसे करावेत? याबाबत स्पष्टता, आत्मविश्वास, आणि कौशल्य नसल्याने, इच्छा असूनही प्रत्यक्ष कार्यक्रमांना प्रारंभ होऊ शकत नाही.

ही अडचण लक्षात घेऊन एप्रिल ९६ मध्ये अशा स्वयंसेवी वृत्तीने काम करू इच्छिणाऱ्या युवक-युवती-पालक-शिक्षकांसाठी पहिले संयोजक प्रशिक्षण शिबिर झाले होते. त्याला १६ गावामधून ४७ जण आले होते. ४ दिवसांच्या या शिबिरात प्रशिक्षण घेऊन सर्वजण आपापल्या गावी परत गेले. त्यातल्या अनेकांनी आपापल्या गावी छोट्या-मोठ्या कार्यक्रमांना प्रारंभ केला आहे.

या पाश्चिमात्य यावर्षी दिवाळीनंतर ५ दिवसांचे 'संयोजक प्रशिक्षण शिबिर' आयोजित केले जाणार आहे. ज्यांना आपापल्या गावामध्ये ज्ञान प्रबोधिनीचे विविध शैक्षणिक उपक्रम अनौपचारिक शिक्षणाच्या माध्यमातून स्वयंसेवी वृत्तीने सुरू करावयाचे आहेत, असे २० वर्षे व पुढील महाविद्यालयीन युवक, युवती, पालक, शिक्षक या शिबिराला येऊ शकतील. शिबिरानंतर आठवड्याला किमान ३ ते ४ तास वेळ या कामासाठी त्यांनी द्यावा अशी अपेक्षा आहे.

शिबिर कालावधी : १५ नोव्हें ते १९ नोव्हें. ९६ **ठिकाण :** पुणे

शिबिर शुल्क : रु. १५०/- (शिबिर काळातील निवास-भोजन खर्चासह)

शिबिरात पूर्णवेळ व सर्व दिवस सहभागी होणे आवश्यक!

शिबिर पूर्णवेळ निवासी असून संख्या मर्यादित असल्याने इच्छुक सदस्यांनी स्थानिक अथवा मुख्य कार्यालयात लवकरात लवकर नावनोंदणी करावी.

शिबिराबाबतचे तपशील १ ऑक्टोबर नंतर नोंदणी केलेल्या सर्वांना पोस्टाने पाठविले जातील.

**“कर्तृत्वसंपन्न व राष्ट्रीय चारित्र्याची नवीन पिढी
तयार करण्यासाठी आपणही आपला वाटा उचलू या.”**

३८ | शब्द मोजके कृती प्रभावी काळ सुमंगल घडविल भावी, त्यागाविण का तसेच जीवन कथि विलसायाचे?

धडपडणाऱ्या मुलामुलींना देते संधी छात्र प्रबोधन! शक्ती, युक्ती, बुद्धी मिळते वाचून त्यातील विचारधन!

एका संशोधकाचे स्मरण

५ मे १८८१ चा दिवस! गेले कित्येक दिवस रात्रंदिवस जागून केलेल्या संशोधनाचा पडताळा पॅरिसमधल्या एका मैदानावर त्यादिवशी घेतला जाणार होता. या प्रयोगाची सत्यता पाहण्यासाठी हजारो लोकांना पत्रके वाटली गेली होती. २४ मेंढ्या, १ बकरी व ६ गाईंवर लसीकरणाचा प्रयोग केला जाणार होता. अँथ्रॅक्स नावाच्या रोगाने अनेक गुरे मरत होती. हा प्रयोग यशस्वी झाला तर अनेक गुरांना या रोगापासून बचाव होणार होता. अनेकांच्या उपस्थितीत 2A Anthrax ची लस या जनावरांना दिली गेली. त्याचबरोबर दुसरा एक नियंत्रित गटही प्रयोगासाठी वापरला गेला. त्यांना लस दिली गेली नव्हती. बरोबर १२ दिवसांनी Anthrax च्या तीव्र लसीचा प्रयोग दोन्ही गटांवर केला गेला. दोन दिवसांनंतर धडधडत्या अंतःकरणानं संशोधक लुई पुनः गुरांना पाहायला गेला तेव्हा त्याचा प्रयोग यशस्वी झाल्यामुळे लोकांनी त्याला अक्षरशः डोक्यावर घेतले. लसीकरणाने प्रयोग केलेली बहुतेक सर्व जनावरं जगली होती. तर नियंत्रित गटातील जनावरे मात्र Anthrax च्या विकाराने अर्धमेली झाली होती. जगातील अनेक साथीच्या रोगांवर

लुई पाश्चर

- गणेश दिघे

मात करणारी लसीकरणाची प्रक्रिया शोधून काढणारा लुई पाश्चर एकदम प्रसिद्धीच्या झोतात आला. सगळं जग गुणगान गात असताना हा थोर संशोधक मात्र कीर्तीकडे पाठ फिरवून पुनः संशोधनात मग्न झाला.

त्याच्यापुढचे आव्हान होते रेबीज. वेडी कुत्री चावल्यापासून उदभवणारा रोग! हा प्रयोग केवळ जनावरांवर करून भागणार नव्हता. माणसावर करून पाहणं आवश्यक होतं.

अनपेक्षितपणे एक दिवस एका छोट्या ९ वर्षांच्या मुलाला घेऊन त्याची आई पाश्चरकडे आली. त्याला १४ वेळा असा वेडा कुत्रा चावला होता. डॉक्टरांनी तो जगण्याची आशा सोडून दिली होती. लुई पाश्चरने त्याला १२ इंजेक्शने दिली होती. आणि अहो आश्चर्यम् ! तो जोसेफ त्या रोगातून बचावला. हाच मुलगा मोठेपणी पॅरिसमधील पाश्चर इन्स्टिट्यूटमध्ये द्वारपाल बनला. १९४० मध्ये नाझी सैनिकांनी अतिक्रमणाचा प्रयत्न केला तेव्हा आपल्या जीवनदात्याचे स्मृतिस्थळ जतन करण्यासाठी जोसेफने प्राणार्पण केले.

रेबीजवरील मात हा पाश्चरच्या संशोधनातील

अंधारलेल्या आकाशातून चालले होते काही पक्षी। श्रावण ओल्या हवेवरती सरकत होती सफेत नक्ष

३९

आकाशातील ताऱ्यांशी दोस्ती करण्यासाठी वाचा 'छंद आकाश दर्शनाचा' छात्र प्रबोधन प्रकाशन

सुवर्णक्षण होता. भविष्यकाळात लसीकरणाच्या तत्त्वाचा वापर करून अनेक रोगांवर मात केली गेली. आपल्या प्रौढावस्थेत लुई पाश्चरने पॅरिसमध्ये एक सुसज्ज संशोधनसंस्था स्थापन केली. तेथे वेगवेगळ्या विषयांवर संशोधन व्हावे हे लुई पाश्चरचे स्वप्न होते. आजही तेथे जगातील अक्वल दर्जाचे संशोधनकार्य चालते.

लुई पाश्चरच्या संशोधनाचा जर विचार केला तर त्यात विचारांची सुसूत्रता दिसते. अगदी सुरुवातीला त्याने स्फटिकांचा अभ्यास केला. त्यानंतर सजीवांचे रहस्य काय हे हुडकण्याच्या मागे लागला. त्यानंतर आंबवण्याची क्रिया सूक्ष्मजंतुंमुळे कशी होते यामागे तो लागला. त्यातूनच पाश्चरीकरणाच्या प्रक्रियेचा शोध त्याने लावला- या प्रक्रियेमुळे अन्न, पेय टिकवण्याच्या शास्त्रात मोठीच क्रांती झाली. आजही आपण डेअरीत प्रक्रिया झालेले दूध वापरतो. यावर पाश्चर्राईज्ड असे छापलेले असते. एका विशिष्ट तापमानाला दूध नासत नाही. मुळामध्ये हे संशोधन लुई पाश्चरने दारू बनवण्या-संदर्भात केले. सूक्ष्म जंतू आपोआप निर्माण होतात असा सिद्धांत मांडणाऱ्या काही शास्त्रज्ञांचा गट होता. हे चुकीचे आहे हे पाश्चरने सिद्ध केले. रेशमाच्या किड्यांच्या धंद्यात हा जंतुसिद्धांत चांगलाच उपयोगी पडला. अनेक रोग हे सूक्ष्म जंतुंमुळे होतात हे त्याने दाखवले. त्याचप्रमाणे त्यांना नियंत्रित कसे करायचे हेही दाखवले.

जीवनात अनेक संकटे आली तरी लुई

पाश्चर आपल्या संशोधनकार्यापासून दूर गेला नाही. आज जीवशास्त्राच्या अभ्यासात खूप संशोधन झाले आहे. डार्विन, मेंडेल आदि संशोधकांनी या शास्त्राला एक वेगळी दिशा दाखवून दिली. परंतु सूक्ष्म जंतूंचा अभ्यास वैद्यकिय दृष्टीकोनातून करणाऱ्या शास्त्रज्ञांमध्ये लुई पाश्चर एक अग्रगण्य शास्त्रज्ञ होता.

२८ सप्टेंबर १८९५ रोजी लुई पाश्चर स्वर्गवासी झाला. मधल्या काळामध्ये अणुशास्त्र इतके प्रगत झाले आहे की जग विनाशाच्या उंबरठ्यावर येऊन ठेपले. या सर्वाला आळा घालण्यासाठी १ सप्टेंबर हा जागतिक शांतता दिन म्हणून पाळला जातो. विज्ञानाचा वापर हा विधायक कामासाठीच व्हायला हवा हे आज सर्वांना पटले आहे. लुई पाश्चरने आपल्या जीवनाचे जे तत्त्वज्ञान सांगितले ते या निमित्ताने स्मरणीय आहे.

तो म्हणतो, “विज्ञान व शांतता या दोन्ही अज्ञान आणि युद्धखोर वृत्तीवर मात करतील अशी माझी खात्री आहे. त्यामुळे निरनिराळी राष्ट्रे एकमेकांचा विनाश करण्याऐवजी विकास करण्यासाठी एकत्र येतील असे मला वाटते. म्हणूनच जे लोक तळागाळातील मानवाची सेवा करीत आहेत त्यांचाच भविष्यकाल उज्वल आहे अशी माझी खात्री आहे.”

गणेश दिघे

प्रेरणा प्रतिष्ठान, चिंचवड, पुणे

गेले अनेक दिवस माझ्या डोक्यात माजलेलं विचारांचं काहूर आता हळूहळू कमी होतंय. आज आठ दिवसांनी दैनंदिनी लिहितोय. बरं नाही म्हणून अंथरुणावर पडल्यापडल्या आजपर्यंत न कळलेल्या अनेक गोष्टी समजल्या आहेत.

घरात दादाची अरेरावी, आईचं सगळं

राहुलच्या रोजनिशीतील एक पान

प्रा. शैलजा देशमुख

वक्तृत्वस्पर्धेत चमकतो म्हणून मराठीच्या बाईचा लाडका!

आमच्याकडे कुणाचंच लक्ष नाही.

लक्ष छोट्या अक्षयकडे ! माझ्याकडे मात्र कुणाचंच लक्ष नाही. शाळेतही सगळे मित्र दूरदूर जात असल्यासारखं वाटायचं. तो अमित-अभ्यासात खूप हुशार-म्हणून सरांना त्यांच कौतुक, राजेश मैदानावर जसा हिरो बनून जातो. सुमित

दूर टेकड्यांवरती उभी हो इंद्रधनुष्याकृती, नवरत्नांच्या तेजोधारा एकत्रित वाहती।

४९

प्रकल्प करण्यासाठी जरूर वाचा 'नावीन्यपूर्ण प्रकल्प कसे करावेत?' ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन.

कधीकधी तर स्वतःवरच चिडतो मी आपलंच काहीतरी चुकतंय का? काही कळेनासं व्हायचं. त्या दिवशी एक दिवस गृहपाठ केला नाही तर किती रागावले गणिताचे सर ! खरंतर त्या दिवशी आईला बरं नव्हतं - त्यात घरी पाहुणे आले, अभ्यासाला वेळच झाला नाही- हे सगळं सरांना सांगायचं होतं पण तेवढी सवड असते कुणाला ऐकायला?

संध्याकाळी घरी आलो तर डोकं जाम ठणकत होतं. गुपचूप पडून राहिलो डोक्यावर पांघरूण ओढून. थोड्यावेळानं आईची चाहूल लागली. आईचा हात कपाळावर होता. “अरे, राहुल, तापबिप नाही ना? गोळी घेऊन दूध घे बरं!” म्हणजे आमची आठवण आहे वाटतं कुणालातरी. मध्यरात्री कधीतरी जाग आली तर आई त्यावेळी उठून अंगात ताप नाही ना हे पाहत पांघरूण सारखं करित होती. मलाच समजेना आपल्या डोळ्यात पाणी का आलं ते. गेले आठ दिवस आई-बाबा, दादा, अक्षय सगळे माझ्या भोवतीभोवती आहेत. अंथरूणावर पडून अक्षयकडे पाहताना वाटलं अरेच्छ्या! आपणही लहान असताना आई आपलं असंच कौतुक करित होती आणि हो, दादाएवढा मीही मोठा होणार आहे. त्यावेळी अक्षयलाही आज मला जसा त्याचा राग येतो तसा राग येईल, नाही? हे सगळं उमजलं तेव्हा आपल्याच वेडेपणाचं इतकं हसू आलं!

गेले आठ दिवस शाळेत नाही गेलो

तर अमित, राजेश सगळे मित्र येऊन भेटून गेले. “लवकर बरा होऊन शाळेत ये” म्हणाले. माझी मलाच लाज वाटली. कशाला आपण त्यांचा हेवा करतो? त्या दिवशी आई आमच्या वर्गशिक्षिकांना भेटायला आली होती. तेव्हा बाई म्हणाल्या होत्या, ‘राहुलच्या आई तुम्ही काळजी करू नका - त्याचा अभ्यास, वागणं सगळं कसं व्यवस्थित आहे.’” ते मात्र आपण पार विसरून गेलो होतो. खरंच की खूप हुशार, छान खेळाडू वगैरे वगैरे नसेल आपली प्रतिमा पण आपण चांगला विद्यार्थी, आवडता मित्र तर बनू शकतो. दादाचा घरात रुबाव असला, छोट्या अक्षयचं कौतुक असलं तरी मनातून आपल्या साध्यासरळ स्वभावाचं, समंजसपणाचं आईला कौतुक आहे! शब्दातून ते व्यक्त नाही झालं तरी कधीतरी तिच्या डोळ्यातून डोकावतं ते! तिचा विश्वास टिकवता येईल असं छान आपल्याला वागता येणार नाही का? - मन कसं आता स्वच्छ झालंय, सगळं जग बदलल्यासारखं वाटायला लागलंय. कधी एकदा बरा होऊन शाळेत जातोय असं झालंय. आठ दिवस घरी राहिल्यावर शाळेतल्या सगळ्यांची किती आठवण येतेय!.....

प्रा. शैलजा देशमुख

B7 गुरुराज सोसायटी

पद्मावती पुणे ४११ ०३७.

(पान क्र. १८ वरून पुढे)

असल्याने आमच्याकडे रात्र नाही. आम्ही एक एक महिना झोपत नाही. ठराविक आठवड्यात ठराविक जिल्हे सामुदायिक झोप घेतात. त्या आठवड्याला त्या जिल्ह्यात एकही माणूस जागा राहत नाही. आता तुमच्या बदल सांगा!”

“आमचा ग्रह नऊ खंडात विभागलेला आहे त्यापैकी आशिया खंडातील भारताचे आम्ही नागरिक आहोत. आपला शत्रू ओळखून त्याला धडा शिकविण्यात आम्ही कसलीही कुचराई करीत नाही.” अक्षय म्हणाला. याबरोबर पलीकडची व्यक्ती प्रचंड चिडली. “मुखं मुला! पुरे झाला तुझा आचरटपणा! तुझ्या मागच्या भिंतीवर वैश्विक घड्याळ आहे. त्यात अर्ध्या तासानंतर तुम्ही आमच्या ग्रहाच्या कक्षेत आगमन करणार आहात अशी नोंद आहे. अर्ध्या तासानंतर तुम्ही आमचे बंदी होणार आहात. तेव्हा जर तुमच्यात हिंमत असेल तर आमच्या ताब्यातून सुटून दाखवा. म्हणे स्वाभिमानी भारतीय” पलीकडून कुचेष्टेने हसणाऱ्या व्यक्तीने रिसिव्हर खाली ठेवल्याचा आवाज आला.

चंदूमामा, अक्षय आणि गुराखी नंदू विचारात पडले. अक्षय म्हणाला, “घाबरू नका. मी जी काही शास्त्रीय पुस्तके वाचली आहेत त्यातील काही वैश्विक तथ्यांचा वापर करून आपण ‘मेट्रो ३१३’ च्या ताब्यातून आपला बचाव करू शकू.

परत
पृथ्वीकडे

प्रथम आपण ह्या यानाचा वेग रोखला पाहिजे.

“अगदी बरोबर! पण हे कसे करायचे?” नंदूने विचारले.

“प्रथम हे यान ज्या ऊर्जेवर चालते त्याचा शोध घेऊन ती यंत्रणा काही वेळासाठी बंद करायची!” चंदूमामा उद्गारला.

“मग हे यान खाली पडेल की!” नंदू घाबरला.

“नाही रे. आपण ह्या अंतराळातून जात आहोत. तिथं वातावरण आणि गुरुत्वाकर्षण नसल्याने आपले यान जागेवरच स्थिर राहील. त्यानंतर आपण ह्या यानाचा अभ्यास करून ते परत पृथ्वीकडे घेऊन जाऊ!” चंदूमामा म्हणाला.

“प्रथम आपण ज्या सौरऊर्जेवर हे यान चालले आहे ती यंत्रणा बंद पाडूयात का चंदूमामा?” अक्षयने विचारले.

“अगदी योग्य!” चंदूमामा उद्गारला आणि त्यांनी यानाबाहेरील सौर फलक बंद पाडण्याचे प्रयत्न सुरू केले. चंदूमामाने ते फलक प्रकाशाच्या विरुद्ध दिशेस फिरविण्यास सांगितले आणि त्यांनी ते तसे फिरवताच हळूहळू यानाचा वेग कमी कमी होत यान एका जागेवर तरंगू

अपने अतीत को पढकर, अपना इतिहास उलटकर, अपना भवितव्य समझकर, हम करे राष्ट्र का चिन्तन। ४३

कल्पनाशक्ती वाढविण्यासाठी ‘कल्पक बनू या’ अवश्य वाचा ज्ञान प्रबोधिनी प्रकाशन

लागले. एवढ्यात बीपऽऽ बीपऽऽ आवाज आला. चंदूने पटकन् रिसिन्हर उचलला आणि घाबऱ्या आवाजात म्हणाला “अहो हे यान एका जागी स्थिर झाले आहे शिवाय ते भलत्याच दिशेला फेकले गेले असावे. आम्हाला वाचवा. आम्ही खूप घाबरलो आहोत.”

“ठीक आहे. आलास ना वठणीवर! तर आता प्रथम तुझ्या डावीकडचा दिशादर्शक उत्तरेला फिरव आणि हॅण्डलच्या पलीकडची कळ दाब. यान योग्य दिशेने मेट्रोकडे येईल.”

“धन्यवाद!” अक्षय ओरडला आणि रिसिन्हर खाली ठेवत म्हणाला, “आपण दक्षिणेकडून आभाळात आलो आणि गेला सर्वकाळ उत्तरेला जात होतो हे मी यानात आल्यापासून पाहतो आहे. पृथ्वी निश्चितच दक्षिणेला आहे. आपण हॅण्डल दक्षिणेला फिरवू म्हणजे पृथ्वीकडे जाऊ!”

“अरे वा! हे तर माझ्या लक्षातच आलं नाही.” चंदूमामा म्हणाला. तोपर्यंत अक्षयने दिशादर्शक दक्षिणेस फिरवून हॅण्डलही त्याच दिशेस वळविले. आणि हॅण्डलच्या पलीकडची कळ दाबली तसे यान पूर्ववत सुरू झाले. स्वतःभोवती गिरकी घेऊन ते प्रचंड वेगाने दक्षिणेस धावू लागले.

चंदूमामा खिडकीतून बाहेर पहात होता. अचानक तो ओरडला, “अक्षय ती पाहा आपली सूर्यमाला. आपण पृथ्वीच्या दिशेने

चाललो आहोत. तो पाहा मंगळ, बुध, शनि, पृथ्वी, गुरू, अरे आपण मेट्रोच्या तावडीतून सुटलोऽऽऽ” आनंदाने चंदूमामाने अक्षयला मिठी मारली.

तेवढ्यात पुन्हा बीपऽऽबीपऽऽ आवाज आला. अक्षयने रिसिन्हर उचलला तोच. “सावधान आपण पृथ्वीच्या कक्षेत येत आहात. कृपया आपला परिचय द्या.... सावधान... सावधान...” असा आवाज आला अक्षय ताबडतोब उत्तरला... “आम्ही पृथ्वीवरचेच लोक आहोत वरंघळमधून आमचे अपहरण मेट्रो ३१३ ह्या ग्रहावरच्या लोकांनी केले होते. आम्ही परत पृथ्वीकडे येत आहोत. आम्हांला मदत करा. आम्हांला मदत करा....”

“अभिनंदन! तुम्ही सुखरूप आहात तर! हिंदी महासागरात तुमच्या उतरण्याची व्यवस्था आम्ही ताबडतोब करीत आहोत. तुमच्या सुखरूप परत येण्याचा साऱ्या जगाला आनंद होईल. ही वार्ता आम्ही सर्वत्र प्रसारित करतो.....” असे म्हणून त्याने रिसिन्हर खाली ठेवला. चंदूमामा आणि नंदू गुराखी अक्षयला न्याहाळत होते. चंदूमामाला आपल्या भाच्याविषयी विशेष कौतुक वाटत होतं.

डॉ. एस्. आर. तरडे

६३/११ अशोका सोसायटी

थेरगाव, ता. मुळशी, जि. पुणे.

गणेशोत्सवाच्या निमित्ताने

गणेशोत्सव हा सर्वसामान्यांचा उत्सव! घरोघर तसेच सार्वजनिक ठिकाणी गणेशमूर्तीची प्राण प्रतिष्ठापना केली जाते. जनसामान्यांच्या मनांतील परमेश्वर कल्पनेला सगुण रूप प्राप्त होते. आरती, सजावट, विविध कार्यक्रम, विसर्जन मिरवणूक अशा एक ना अनेक उपक्रमांत महाराष्ट्रभर हजारो तरुण जळोषांत रंगून जातात. रात्ररात्र रोषणाई व देखावे पाहात हजारो लोक उत्साहाने उत्सवात भाग घेतात. सार्वजनिक गणेशोत्सव सुरू करताना लोकमान्यांच्या मनात असलेले 'लोकजागृती व लोक संघटन' हे उद्दिष्ट आज किती साध्य होताना दिसते? एके काळी कलाविष्काराचं माध्यम हे गणेशोत्सवाच्या मेळ्यांचं रूप होतं. अनेक मातब्बर कलाकार मोठ्या भक्तीभावनेने या उत्सवात सामील होत व लोकही उत्साहाने परंतु पुरेशा गांभीर्याने त्यांचा आनंद लुटीत. आजच्या गणेशोत्सवांचे स्वरूप खरंच कसं आहे? दिव्यांचा झगमगाट, ध्वनिक्षेपकावरील आवाजांचा ढणढणाट, हेतूशून्य कार्यक्रम, संपत्तीचा अपव्यय या सगळ्यातून गणेशोत्सवाचं पावित्र्य टिकविण्यासाठी तुम्ही आम्ही नेमकं काय करायला हवं?

तुमच्या जवळपास साजरा केल्या जाणाऱ्या गणेशोत्सवात तुम्ही जरूर सक्रीय भाग घ्या. परमेश्वराची भक्ती

म्हणजे केवळ पूजाअर्चा नव्हे; ते एक परमेश्वरारूपाची ओळख करून घेण्याचे साधन आहे. सदाचरण, समाजाचे, राष्ट्राचे आपण काही देणे लागतो ही भावना या निमित्ताने आपल्या मनात जागी झाली तर नवनवीन उपक्रम आपल्यालाही सुचतील. श्री गणेशाच्या आरतीबरोबरच या अंकात शेवटच्या पानावर दिलेला संकल्प सामूहिक म्हणण्याचा आग्रह धरा. प्रकटपणे केलेल्या संकल्पाची बांधिलकी ही आपल्याला जागं ठेवीत असते.

सार्वजनिक गणेशमूर्तीची प्रतिष्ठापना विविध जाति-धर्मांच्या व्यक्तींच्या हस्ते करण्याचा चांगला पायंडा अलीकडे पडला आहे. आता त्यापुढची पायरी, म्हणजे प्रतिष्ठापनेचे पौरोहित्य करणे हेसुद्धा सर्व जातिधर्मांच्या स्त्री पुरुषांना शक्य व्हायला हवं. कोणीही साक्षर संस्कृतचा थोडा सराव करू इच्छिणारी व शश्रद्ध व्यक्ती असे पौरोहित्य करू शकेल. त्यासाठी पूजेची पोथी ज्ञान प्रबोधिनीत मराठी अर्थासह तयार केली आहे. त्यात वेद-उपनिषदांतील मंत्र, ज्ञानेश्वरादि संतांचे गणेशस्तवन यांचा समावेश आहे. अशा पोथीसाठी व ध्वनिफितीसाठी ज्ञान प्रबोधिनीत संपर्क साधता येईल. रूढीने व परंपरेने आखून दिलेल्या वाटेने न जाता कोणत्याही जाति-धर्मांतील

जुन्या पुराण्या चिंध्या विसरा, जरीपटका घ्या सुधारणांचा, भगवा झेंडा नव्या मताचा, नव्या दमाने फडकविण्याचा ४५

स्त्रीपुरुषांना स्वतः पोथी सांगणे यांतील आनंद वेगळाच असेल. व समाजाला सांस्कृतिक जीवनात एक पाऊल पुढे घेऊन जाणारा असेल.

आता थोडे सगुण पूजेपलीकडचे! गणपती म्हणजे बुद्धीची देवता! ज्ञानाची आराधना म्हणजेच या परमेश्वराची आराधना! या संदर्भातील आदरणीय विनोबांच्या पुढील उताऱ्यांचे आपण चिंतन करूया व त्यानुसार आचरण करूया.

“ज्ञान म्हणजे परमेश्वर! ईश्वराची

उपासना म्हणजेच ज्ञानाची उपासना अनंत रूपांनी करणे, समाजशास्त्र असो, खगोलशास्त्र असो, इतिहास असो वा तत्त्वज्ञान असो, गणित असो वा संगीत असो, एकाच ज्ञानसूर्याचे हे अनंत किरण आहेत. महाभारतातील श्लोकांइतकीच गणितातील प्रमेयेही पूज्य आहेत. श्रुतीस्मृतींच्या अभ्यासाइतकेच सृष्टीशास्त्राचे अध्ययनही पवित्र आहे. सनातन धर्मातील ही थोर दृष्टी आपण पुनः उचलायला हवी. भारतीय संस्कृती तरच पुनः नवतेजाने नटेल!”

पुन्हा मी बहरणार आहे....

– सुयोग उत्तम पाटील

१० वी, निगडी

एक दिवस सकाळी पाहिला पारिजातक फुललेला।

काहिच कळेना मला, एक प्रश्न त्याला विचारला।।

उत्तरार्थ त्याने म्हटले ‘श्रावण आता आला आहे।

माझ्या बहरण्याचा काळ आता सुरू झाला आहे।।

गर्व नव्हता, मत्सर नव्हता, तेढ नव्हती कोणाची।

अभिमान होता, सेवा होती, पूजा होती राष्ट्रची।।

थोडे दिवस गेले,

बहरणे त्याचे थांबले होते,

विचारल्यावर तो म्हणाला,

विश्रांतीचा काळ आहे;

थोडे थांबा

पुन्हा मी बहरणार आहे ।।

दीपावली विशेषांक वितरण व्यवस्था - आवाहन

गेल्या दोन वर्षांप्रमाणेच याही वर्षी दीपावली विशेषांक तुमच्यापर्यंत खात्रीपूर्वक वेळेत पोहोचावा यासाठी पोस्ट खात्यावर अवलंबून न राहता स्थानिक केंद्रांवर हे अंक मिळण्याची व्यवस्था आपण करणार आहोत.

आता महाराष्ट्रात १५ ठिकाणी आपली केंद्रे आहेत. पण सभासद मात्र ५०-५५ गावांमध्ये विखुरलेले आहेत, त्यामुळे स्थानिक केंद्र असलेल्या गावा व्यतिरिक्त अन्य गावांमध्ये आपल्यापैकी कोणी दीपावली विशेषांकाच्या वितरणाची व्यवस्था आपल्या गावापुरती स्वयंसेवीवृत्तीने करू शकल्यास त्याही गावातील सभासदांना हे अंक खात्रीपूर्वक मिळू शकतील. अशा इच्छुक व्यक्तींनी पत्राद्वारे आपली इच्छा मुख्य कार्यालयात कळवावी. या व्यतिरिक्त ज्या शहरांमध्ये स्थानिक कार्यालये आहेत तेथेसुद्धा शहराच्या विविध भागात सभासद विखुरलेले असल्याने त्या-त्या भागांमध्ये कोणाला 'दीपावली विशेषांक वितरण केंद्रे' चालविण्याची इच्छा असल्यास त्यांनीही स्थानिक अथवा मुख्य कार्यालयाशी पत्रव्यवहार करावा.

या संदर्भातील पत्र १५ सप्टेंबर पूर्वी मुख्य कार्यालयात पोहोचावे. पत्र पाठविताना आपले पूर्ण नाव, जवळच्या खुणेसह सविस्तर पत्ता, स्वतःचा दूरभाष क्र. करीत असलेला व्यवसाय, स्वतःसंबंधी व कुटुंबासंबंधी थोडक्यात माहिती इ. गोष्टींचा उल्लेख करावा. इच्छुक व्यक्तींशी संपर्क साधून महाराष्ट्रातील वितरण केंद्रे निश्चित केली जातील. त्यांची नावे पुढील अंकात छापली जातील. वितरण केंद्रावर दीपावली विशेषांक पोहोचविण्याची व्यवस्था मुख्य कार्यालयामार्फत केली जाईल. त्या त्या गावातील सभासद वितरण केंद्रावरून आपला अंक घेऊन जातील. वितरण केंद्र प्रमुखाने अंक घरी पोहोचवणे अपेक्षित नाही सभासदांची यादी व अंक वितरणाबाबतच्या सविस्तर सूचना स्वतंत्र पत्राद्वारे त्या सर्वांना कळविल्या जातील. हे सर्व काम स्वेच्छेने, स्वयंसेवीवृत्तीने करावयाचे आहे.

अधिकाधिक सभासदांना वेळेत अंक पोहोचवावेत यासाठी गावोगावचे पालक याला तातडीने प्रतिसाद देतील असा विश्वास वाटतो.

ज्या ठिकाणी स्थानिक वितरण केंद्रे असणार नाहीत त्या ठिकाणी पोस्टाद्वारा अंक पाठविले जातील. अंक न मिळाल्यास दुसरा अंक पाठविला जाणार नाही. ज्या विद्यार्थ्यांना घरपोच व खात्रीशीर अंक हवा असेल त्यांनी रु. १०/- ची मनिऑर्डर मुख्य कार्यालयाच्या पत्त्यावर करावी (अथवा स्थानिक कार्यालयामध्ये जमा करावे) मनिऑर्डरवर "दीपावली विशेषांक घरपोच मिळण्यासाठी" असा स्पष्ट उल्लेख करावा. स्वतःचे नाव, पत्ता व सभासद क्रमांक त्यावर लिहावा. त्यांना रजिस्टर्ड पोस्टाने अंक पाठविण्याची व्यवस्था केली जाईल. ज्या सभासदांनी वर्गणी भरतानाच रु. १०/- जादा भरले होते त्यांनी पुन्हा रु. १०/- भरण्याची आवश्यकता नाही. त्यांना अंक रजिस्टर्ड पोस्टाने मिळेल.

घिरट्यात पंख मितले झाडांत गर्द वारा, गात्रांत कापणारा ओला फिका पिसारा।

४७

गाणं म्हणत जगण्यासाठी अन्न फुलासारखं फुलण्यासाठी हवं छात्र प्रबोधन हाती.

छात्र प्रबोधन दूरदर्शनवर !

शनिवार १४ सप्टेंबर १६ सकाळी १० ते १०-४५ या वेळात! बालचित्रवाणी मध्ये 'मुलांची मासिके' या कार्यक्रमात छात्र प्रबोधन, आनंद, किशोर या मासिकांच्या संपादकांबरोबर चर्चा.

अनेकांसह आठवणीने पाहा!

त्याचबरोबर त्याचवेळात बालचित्रवाणी मध्ये इतर दिवशीचे काही खास कार्यक्रमही आवर्जून पाहा.

१२-९-९६	मानवी मन इ. ६ वी	२१-९-९६	२. कवयित्री शांता शेळके
१६-९-९६	गाव ते देश		यांच्याशी गप्पा - भाग १
२१-९-९६	१. असे चालते विधान सभेचे कामकाज	२८-९-९६	डवखोरेपणा
		३०-९-९६	शांता शेळके यांच्याशी गप्पा २

'छात्र प्रबोधन' ची स्थानिक कार्यालये

निगडी	: ज्ञान प्रबोधिनी नवनगर विद्यालय, पेठ क्र. २५, निगडी, पुणे ४४. ☎ ८४३८०
सोलापूर	: ज्ञान प्रबोधिनी बाल विकास मंदिर, डफरिन चौक, सोलापूर. ☎ २५७८२
सातारा	: श्री. सतीश कुलकर्णी, प्लॉट नं. ५१, सर्व्हे नं. ३२७/१ अ, अंजली कॉलनी, करंजे तर्फे, सातारा. ☎ ५०५०४.
सांगली	: श्री. शैलेंद्र केळकर, ६९२ गावभाग खाडिलकर गल्ली, सांगली ☎ ७७३८२
कोल्हापूर	: डॉ. शुभांगी कुलकर्णी, आशीर्वाद हॉस्पिटल, बिनखांबी गणेश मंदिराजवळ, कोल्हापूर ☎ २१५३४
इचलकरंजी	: श्री. विनायकगद्रे, वॉर्डनं.५, घर नं. ६८ अ, ढेंड चौक, इचलकरंजी. ☎ ४२४००८
नाशिक	: सौ. साधना गाडगीळ, रामकृष्णधाम, श्रीरामवाडी, म. गांधी रस्ता, नाशिक. ☎ ५७४८३०
ठाणे	: डॉ. अजित दातार, बी-२० अहिल्या सोसा. घंटाळी रस्ता, ठाणे (प.) ☎ ५४२१०८७
डोंबिवली	: सौ. ज्योती औटी, ३-श्री बिल्डिंग, टिळकनगर शाळेजवळ, डोंबिवली (पू.) ☎ ४७४६८८
रत्नागिरी	: सौ. अंजली कार्लेकर, लक्ष्मीबाई लिमये चाळ, जोशी पाळंद, रत्नागिरी ☎ २०७२४
धुळे	: सौ. उषा पाठक, धुळे अर्बन बँक, गरूड बाग, धुळे.
चाळीसगाव	: श्री. विंचूरकर, मुख्याध्यापक, गुरुकुल माध्यमिक विद्यालय, चाळीसगाव.
परभणी	: श्री. दिलीप राके, 'पारस' नाथनगर परभणी किंवा बाल विद्यामंदीर, परभणी.
लातूर	: श्री. अरुणा देवधर, विद्यानगर, विवेकानंद रुग्णालय, लातूर ☎ ४२६१४
औरंगाबाद	: सौ. स्वाती पळसकर, सनी कॉर्नर, दुसरा मजला, पैठण गेट, औरंगाबाद ☎ २३३२६

या कार्यालयामध्ये मासिकाची वर्गणी भरून सभासद होता येईल. ज्ञान प्रबोधिनी व छात्र प्रबोधन द्वारा प्रकाशित विविध पुस्तके या कार्यालयांमध्ये विक्रीसाठी उपलब्ध आहेत. छात्र प्रबोधन द्वारा आयोजित विविध शिबिरांची व उपक्रमांची माहिती येथे मिळेल व त्याची नावनोंदणी येथे करता येईल.

या व्यतिरिक्त मुंबई, अहमदनगर, जालना, जळगाव, रायगड, सिंधुदुर्ग, बीड, उस्मानाबाद या ठिकाणी छात्र प्रबोधनची स्थानिक कार्यालये सुरू करावयाची आहेत. इच्छुकानी मुख्य कार्यालयाशी संपर्क साधावा.

हे मासिक ज्ञान प्रबोधिनी या संस्थेच्या मालकीचे असून ८ श्रावण शके १९१८, ३० जुलै १९९६ या दिवशी प्रभात प्रिंटिंग प्रेस, पुणे येथे छापून ज्ञान प्रबोधिनी, पुणे येथून प्रसिद्ध केले आहे.

गणेशोत्सवामध्ये आरतीनंतर सर्वांनी सामूहिक रितीने म्हणावयाचा संकल्प

राष्ट्रार्थ भव्य कृति काहि पराक्रमाची !
ईर्ष्या निजांतरि धरुनि करावयाची !!

खरोखर देशाच्या हितासाठी
आणि उन्नतीसाठी
आम्हा सर्वांच्या हातून सामूहिक रीत्या
काही मोठे कार्य घडावे
अशी तळमळ मनात धरून
आम्ही एकत्र जमत आहोत.

हे विध्यहर्त्या श्री गणेशा,
आमच्या संकल्याला
तुझे शुभाशीर्वाद असू देत

हे गणराया,
तू संघटनेची देवता आहेस.
तुला स्मरून
आम्ही असा संकल्प करतो की
आम्ही सर्वजण एकदिलाने राहू.
हाती घेतलेले कार्य सिद्धीस नेण्याचा
सर्व शक्तीनिशी प्रयत्न करू.
व्यक्तीपेक्षा कार्य मोठे असते,
हा मंत्र आम्ही सदैव लक्षात ठेवू.
आणि त्यानुसार कार्याच्या हितासाठी
वैयक्तिक स्वार्थाला तिलांजली देऊ.

हे बुद्धिदायका,
तू सर्व विद्या आणि कलांचा
अधिष्ठाता आहेस.
आमच्या देशात
जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात,
सदैव नवीन संशोधन व्हावे,
ते ज्ञान समाजाच्या कारणी लागावे
आणि त्यातून सर्व समाजाचे जीवन
संपन्न आणि समृद्ध बनावे,
अशाप्रकारे प्रयत्न करण्याची बुद्धी
तू आम्हा सर्वांना दे.

हे परमेशा!
तुझ्या पावित्र्याची विटंबना
आमच्या हातून कधीही न घडो.
विद्येचे व्यसन आणि सत्कार्याचे व्यसन
ही दोनच व्यसने आमच्या मनात असोत.
अन्य सर्व व्यसनांपासून
आम्हाला मुक्त कर.
अशाप्रकारे आमचा भारतीय समाज
सद्गुण संपन्नतेकडे वाटचाल करत राहावा
ही प्रार्थना!

गणेश प्रतिष्ठापनेची पोथी व ध्वनिफीत मुख्य कार्यालयात उपलब्ध आहे.

असति का ऐसे कुणी...

बहुत असती जे यशाचे मिरवित्ती माथी तुरे
वैभवाची शींग चढता म्हणती ना केव्हा पुरे
यश-सुखाची मीठ मोहर मातृमुखी ओवाळूनी
मुक्त झाले जीवनी या असति का ऐसे कुणी ॥१॥

रेखिल्या परिघात ज्यांची रमुनी गेली मनमती
बहुत ऐसे घरकुलाच्या सुखद स्वप्नी रंगती
होऊन निःसंग परि जे श्रमती विजनी काननी
हिंदुराष्ट्रा जे समर्पित असति का ऐसे कुणी ॥२॥

शिंपिती फुलवाग कुणी फुलवित्ती वनवैभवे
रम्य उद्याने कुणाची गंध भरले ताटवे
बांधवांच्या आर्त हृदयी मेघसे ओसंडुनी
शिंपिती जे प्रेम आपुले असति का ऐसे कुणी ॥३॥

उजळती कोणी पसा अन् उजळती अंगण कुणी
उजळती देवालये अन् उजळती नगरे कुणी
त्रिभुवनाला उजळणारे प्रखर ते तेजोमणी
प्राणदायी जे प्रचोदक असति का ऐसे कुणी ॥४॥

संपर्क पत्ता :

संपादक, ज्ञान प्रबोधन

ज्ञान प्रबोधनी, ५२०, राडशिव पेठ,

पुणे ४११ ०३० ✆ ४७७६२२

कार्यालयाची वेळ : स. १० ते सां. ७

या अंकाची किंमत : रु. ८/-

वार्षिक खर्गणी : रुपये १००/-

प्रकाशन दिनांक : राष्ट्रीय सौर टा. मार्गदर्श, सदि २९२८

३० ऑगस्ट, १९९६

